

# Bartniczak, Mieczysław

---

## Eksterminacja ludności w powiecie Ostrów Mazowiecka w latach okupacji hitlerowskiej (1939-1944)

---

Rocznik Mazowiecki 5, 147-213

---

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MIECZYŚLAW BARTNICZAK

## EKSTERMINACJA LUDNOŚCI W POWIECIE OSTRÓW MAZOWIECKA W LATACH OKUPACJI HITLEROWSKIEJ (1939—1944)

*Extermination of population of Ostrów Mazowiecka County  
during the German occupation (1939—1944)*

### WSTĘP

W historiografii regionalnej poświęconej zbrodniom hitlerowskim brak jest artykułu o eksterminacji mieszkańców powiatu ostrowsko-mazowieckiego. Niniejszym szkicem, opartym głównie na wynikach badań terenowych, autor usiłuje częściowo wypełnić istniejącą lukę<sup>1</sup>. Artykuł ten nie wyczerpuje — rzecz oczywista — zbrodni dokonanych na mieszkańcach polskich ziemi ostrowskiej, a tym samym nie określa pełnych strat biologicznych powiatu w latach okupacji hitlerowskiej; tego rodzaju

<sup>1</sup> W artykule wykorzystano m. in. następujące archiwalia i materiały zebrane podczas badań terenowych: Ankiety Sądów Grodzkich przechowywaną w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (cyt. dalej: ASGr.); Ankiety członków Związku Bojowników o Wolność i Demokrację; — byłych więźniów i członków nadzwyczajnych — przechowywane w Biurze Zarządu Oddziału tej organizacji w Ostrowi Mazowieckiej (cyt. dalej: Ankiety Czł. ZBOWiD); Ankiety byłych więźniów Majdanka z powiatu ostrowskiego, zebrane przez autora; Akta urodzenia i zgonu osób zamordowanych; Informacje Państwowego Muzeum w Oświęcimiu; Informacje gromadzkich rad narodowych z powiatu ostrowskiego i wyszkowskiego; Informacje sołtysów; Informacje zebrane przez autora drogą korespondencji prywatnej i wywiadów terenowych; Kwestionariusze osób dotkniętych hitlerowskim terrorem za udzielanie pomocy jeńcom radzieckim, zebrane w Suchcicach pow. Ostrołęka, Udrzynie pow. Ostrow Mazowiecka i innych miejscowościach tegoż powiatu; Obwieszczenia Dowódcy SS i Policji na Dystrykt Warszawski, przechowywane w Archiwum Państwowym m. st. Warszawy i Województwa Warszawskiego (cyt. dalej: Zbiór plakatów APW); Relacje osób dotkniętych hitlerowskim terrorem, członków rodzin osób zamordowanych, żołnierzy ruchu oporu i innych osób.

zamysł wymaga długofalowych badań zespołowych. Jednakże zebrany tu materiał pozwala określić charakter hitlerowskiego terroru i jego przebieg w powiecie ostrowskim oraz zawiera dane, które mogą być wykorzystane w przyszłej syntezie strat osobowych<sup>2</sup>.

Terenem naszych rozważań jest powiat ostrowski w granicach administracyjnych z 1939 r., które obowiązywały również po wyzwoleniu w latach 1944—1954. W drodze wyjątku omawiamy tu również materiały dotyczące dawnej gminy Lubotyń Stary, której obszar włączono do powiatu ostrowskiego dopiero z dniem 1 stycznia 1957 r. (poprzednio pow. zambrowski). W artykule omawiamy następujące zagadnienia: podział administracyjny ziemi ostrowskiej w latach 1939—1944, okresy i niektóre aspekty eksterminacji biologicznej na tym obszarze, hitlerowskie katownie — „Browar” i „Czerwoniak”, faktografię terroru i ludobójstwa przedstawioną w ramach czterech okresów, które odpowiadają okresom zwalczania partyzantki w Generalnej Guberni. Wewnątrz okresów uwypuklono najważniejsze, zdaniem autora, wydarzenia dotyczące zwalczania ruchu oporu i eksterminacji inteligencji oraz terroru na wsi ostrowskiej<sup>3</sup>.

<sup>2</sup> Według danych opublikowanych w 1947 r. w powiecie ostrowsko-mazowieckim zamordowano 6504 osoby, deportowano do obozów — 1317, aresztowano — 691 (por. Zestawienie strat osobowych i rzeczowych w dystrykcie warszawskim, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, t. III, (Poznań) 1947, s. 124—125) (cyt. dalej: Biuletyn GKBZHWP). Dotychczas nie ustalono, ile osób z powiatu ostrowskiego zginęło w hitlerowskich obozach koncentracyjnych. Trudno też ustalić liczbę osób wywiezionych na przymusowe roboty. W materiałach niemieckich znajdujemy informacje, że tylko w okresie październik—grudzień 1943 r. złapano na tym terenie 5463 osoby, a w I kwartale 1944 r. — 693, które wysłano na przymusowe roboty (por. Stanisław Biernacki i Jerzy Stoch, Działania władz okupacyjnych w dystrykcie warszawskim przeciwko ruchowi oporu w latach 1939—1944, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej”, t. X, Warszawa 1966, s. 57). Prof. Czesław Madajczyk przytacza zestawienie władz niemieckich, w którym podano, że do czerwca 1943 r. wysłano na roboty do Niemiec z powiatu ostrowskiego 5 tys. osób (4,78% ludności okupacyjnego pow. ostrowskiego) — por. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce, t. I, Warszawa 1970, s. 254, tabela 14.

<sup>3</sup> Za pomoc w zbieraniu materiałów autor serdecznie dziękuje Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Archiwum m. st. Warszawy i Województwa Warszawskiego, Wojskowemu Instytutowi Historycznemu, Państwowemu Muzeum w Oświęcimiu, Zakładowi Historii Partii przy KC PZPR, Zarządowi Oddziału ZBOWiD w Ostrowi Mazowieckiej, Radom Narodowym, Bibliotekom, urzędowi stanu cywilnego, sołtysom, wielu prywatnym ludziom dobrej woli — członkom rodzin osób dotkniętych hitlerowskim terrorem, byłym więźniom, członkom ruchu oporu.

Mazowieckiemu Ośrodkowi Badań Naukowych autor pragnie serdecznie podziękować za okazywaną mu pomoc i życzliwość w prowadzeniu badań regionalnych.

Przeprowadzone przez autora badania terenowe i weryfikacja zgromadzonych już materiałów pozwoliły rozszerzyć dotychczasowe — najczęściej bardzo skąpe — informacje o wielu zbrodniach hitlerowskich, ujawnić nowe fakty zbrodni, przypomnieć zbrodnie — niestety — zapomniane, ustalić daty akcji terrorystyczno-represyjnych, osoby zamordowane, zebrać informacje biograficzne, które wprowadzono do tekstu artykułu.

Mikrofaktografia — nazwiska i imiona osób, dane biograficzne, daty akcji ludobójczych i inne szczegóły — nie ułatwia lektury artykułu. Ale nie to jest zadaniem przyjętej tu metody i niniejszej publikacji. Artykuł ma dostarczyć informacji dokumentalnych tym, którzy ich poszukują — przede wszystkim do celów społeczno-dydaktycznych; ma też ocalić od zapomnienia poprzez słowo drukowane omawiane tu zbrodnie i ich miejsca. Jeśli zadanie to chociaż częściowo zostanie zrealizowane, autor będzie uważał, iż przeprowadzone badania nad eksterminacją ludności polskiej powiatu ostrowskiego były potrzebne, a opublikowanie w „Roczniku Mazowieckim” ich wyników celowe i że badania te należy pogłębiać, wszak jest to ważna — a może nawet najważniejsza — droga wiodąca do opracowania w przyszłości syntezy dziejów Mazowsza i Podlasia pod okupacją III Rzeszy.

Publikując ten artykuł autor wyraża przekonanie, że badania terenowe są bardzo ważnym uzupełnieniem badań archiwalnych prowadzonych w oparciu o bazę źródłową archiwów i innych placówek naukowych; powinny być one pilnym zadaniem mazowiecko-podlaskich towarzystw regionalnych, realizowanym pod auspicjami stacji naukowych Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych i Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie.

## I. PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY

Tereny ziemi ostrowskiej znalazły się w latach okupacji hitlerowskiej w granicach dwóch tworów administracyjnych: Generalnej Guberni (część zachodnia) i Okręgu Białostockiego (część wschodnia). Z zachodniej części przedwojennego powiatu — powiększonej o miasto Wyszków i 2 gminy wiejskie (Wyszków i Somiankę) z powiatu pułtuskiego oraz gminę Czerwin, Goworowo i część gminy Rzekuń z powiatu ostrołęckiego<sup>4</sup> — utwo-

<sup>4</sup> A. Kotarski, Region pułtusk w latach okupacji hitlerowskiej 1939—1945, w: Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu, t. I, Warszawa 1969, s. 210; Z. Niedziałkowska, Ostrołęka. Dzieje miasta, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 232—233.

rzono okupacyjny powiat ostrowski włączony do dystryktu warszawskiego.

Według stanu z 1 III 1943 r. powiat ostrowski dzielił się na: 3 miasta (Ostrów Mazowiecka, Wyszaków, Brok), 9 gmin wiejskich (Brańszczyk, Czerwin, Długosiodło, Goworowo, Małkinia, Poręba, Somianka, Wąsewo, Wyszaków) i 216 wsi.

Powierzchnia powiatu wynosiła 1366 km<sup>2</sup>, ludność — 108 959 osób, w tym 58 098 mężczyzn i 50 861 kobiet. Gęstość zaludnienia wynosiła 79,8 na 1 km<sup>2</sup> <sup>5</sup>.

W nowo utworzonym powiecie Ostrów Mazowiecka stała się miastem peryferyjnym, położonym na wschodnich, nadgranicznych rubieżach Generalnej Guberni, co zresztą nie było sprawą przypadku. Na zachodnich peryferiach położony był Wyszaków, na południowych — Brok <sup>6</sup>.

## II. OKRESY I NIEKTÓRE ASPEKTY EKSTERMINACJI BIOLOGICZNEJ

Strategiczne znaczenie powiatu ostrowskiego — położonego w strefie nadgranicznej GG — sprawiło, że okupant uczynił zeń obszar o wzmożonych akcjach terrorystyczno-represyjnych, których organizacja spoczywała w rękach policji, Wehrmachtu i administracji <sup>7</sup>.

Analiza zebranego dotychczas materiału pozwala wyodrębnić 4 następujące okresy terroru w powiecie ostrowskim, które pokrywają się z okresami zwalczania partyzantki w GG <sup>8</sup>:

- okres I — wrzesień 1939 — wiosna 1942 r.
- „ II — lato 1942 — wiosna 1943 r.
- „ III — lato 1943 — wiosna 1944 r.
- „ IV — lato 1944 r.

<sup>5</sup> Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der summarischen Bevölkerungsbestandsaufnahme am 1 März 1943, Kraków 1943, s. X.

<sup>6</sup> Wschodnia granica powiatu ostrowskiego, będąca zarazem granicą Generalnej Guberni, przebiegała w pobliżu następujących miejscowości położonych w strefie nadgranicznej powiatu: okolice wsi Rabędy, Borowce, Grodzisk, Czerwin, Buczyn, Sokołowo, Laski, Malinowo Stare, Zalesie, Przyjmy, Lubiejewo Stare, Ostrów Mazowiecka, Ugniewo, Zachy Pawły, Daniłowo, Kańkowo, Zawisty Podleśne, Rostki Wielkie.

<sup>7</sup> Por. na ten temat 3 interesujące rozprawy: Cz. Madajczyk, Organizacja i zakres terroru, w: *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. II, Warszawa 1970, s. 235—272; K. M. Pospieszalski, Terror hitlerowski w Polsce 1939—1945, „Przegląd Zachodni”, 1964, nr 1, s. 17—35; Hitlerowski aparat terroru w Generalnej Guberni, w: *Okupacja i ruch oporu w „Dzienniku Hansa Franka” 1939—1945*, Warszawa 1970, t. I, s. 29—62 (cyt. dalej: „Dziennik Hansa Franka”).

<sup>8</sup> Tamże, s. 71.

Zapoznajmy się z wydarzeniami w poszczególnych okresach.

Dla okresu pierwszego charakterystyczny był terror prewencyjny zapoczątkowany licznymi zbrodniami Wehrmachtu we wrześniu 1939 r. (Bagatele, Orło, Rogowo Stare), aresztowaniami członków Polskiego Związku Zachodniego, a następnie członków organizacji konspiracyjnych.

Zapowiedzią terroru wobec polskiego podziemia było już obwieszczenie z dnia 13 X 1939 r. dotyczące jeńców zwolnionych z niewoli, wydane przez Szefa Administracji Cywilnej z polecenia Dowódcy Wojskowego. W obwieszczeniu czytamy:

„Wszyscy jeńcy wojenni wypuszczeni z niewoli stali się od dnia uwolnienia osobami cywilnymi. Przestali być żołnierzami. Kto po wypuszczeniu z niewoli nosi przy sobie broń, otrzymuje lub usiłuje otrzymać broń, będzie traktowany jako partyzant i ukarany karą śmierci (podkreślenie — *M.B.*)”<sup>9</sup>.

W okresie tym dokonano masowych zbrodni na ludności żydowskiej (Ostrów Mazowiecka, Mianówek, Las Szumowski)<sup>10</sup>.

Jest to okres formowania się w powiecie 2 ośrodków ruchu oporu: ostrowskiego i wyszkowskiego. Ostrów Mazowiecka stała się ośrodkiem powstawania komórek m. in.: Organizacji Wojskowej „Wilki” (OW „W”), Narodowej Organizacji Wojskowej (NOW), Polskiej Organizacji Zbrojnej (POZ), Związku Walki Zbrojnej (ZWZ). Siatkę tych organizacji tworzyli na ziemi ostrowskiej m. in. oficerowie i podoficerowie 18 dywizji piechoty, w tym 18 pułku artylerii lekkiej i 33 pułku piechoty. Znaczny udział miała w tych przedsięwzięciach kadra oficerska i podoficerska Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie koło Ostrowi Mazowieckiej oraz rezerwiści.

W połowie 1941 r. w rejonie Wyszkowa powstało kilkanaście kół Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR, które w lutym 1942 r. zaczęto przekształcać w komórki PPR. Następnie utworzono w Wyszkanie Komitet Dzielnicowy PPR Okręgu Warszawa — Prawa Podmiejska z sekretarzem Ja-

<sup>9</sup> Druk ulotny w zbiorach autora.

<sup>10</sup> O egzekucji Żydów w Ostrowi Mazowieckiej w dniu 11 XI 1939 r. por. Teresa Brustin-Berenstein, *Deportacja i zagłada skupisk żydowskich w dystrykcie warszawskim*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1952 nr 1(3), s. 84 i in.; Stefan Jakobs, *Mówią świadkowie zbrodni*, „Nowa Wieś”, 1962, nr 23(704), s. 4; *Sefer hazykaron l'khillat Ostrov Mazowiecka*. Praca zbiorowa (o dziejach Gminy Żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej) pod redakcją Lejby Margulisa, Tel-Awiv 1960, s. 436 i in. (Jidysz); „Giessener Anzeiger” z 27 III 1962 r. (sprawozdanie z procesu); *Zbrodni dokonano w Ostrowi Mazowieckiej, „Za wolność i lud”*, 1968, nr 14, s. 12—13. Zbrodnie hitlerowskie na ludności żydowskiej w powiecie ostrowskim wymagają dalszych badań.

nem Mikołajewskim („Szewc”) i dowództwo GL Dzielnicy nr 5 — Wyszków na czele z Władysławem Ponichterą („Władek”) <sup>11</sup>.

W okresie tym okupant hitlerowski czynił w rejonie Ostrowi Mazowieckiej intensywne przygotowania do napaści na Związek Radziecki. Ziemie polskie były dla III Rzeszy — jak oświadczył gubernator Frank — „mostem na Wschód” <sup>12</sup>. Jedno z „przęseł” tego „mostu” — położone na przedpolu Prus Wschodnich — stanowiły niewątpliwie tereny powiatu ostrowskiego. Zdecydowały o tym przebiegające tędy linie kolejowe i szosy oraz naturalna osłona terenu w postaci dużych kompleksów leśnych Puszczy Białej, rozciągającej się między Narwią a Bugiem.

Szczególnie ważne znaczenie dla Wehrmachtu miała przechodząca przez Ostrów linia kolejowa: Małkinia—Ostrołęka—Olsztyn—Elbląg, a po agresji na Związek Radziecki również magistrala kolejowa warszawsko—białostocka oraz droga strategiczna „R3” — Warszawa—Wyszków—Ostrów Mazowiecka <sup>13</sup>, a po 22 VI 1941 r. jej przedłużenie do Białegostoku, jak również ciągi szos: Ostrów Mazowiecka—Ostrołęka—Mrągowo, Ostrów Mazowiecka—Różan—Maków Mazowiecki—Przasnysz—Szczytno—Biskupiec—Bartoszyce—Królewiec.

W czerwcu 1941 r. rozpoczęto eksterminację jeńców radzieckich w stalagu 324 — Ostrów (na poligonie koło wsi Grądy); w listopadzie tegoż roku zaczął funkcjonować stalag 333 — Ostrów (na terenie koszar w Komorowie) <sup>14</sup>. Po utworzeniu tych ośrodków zagłady przez powiat ostrowski przechodziły fale zbrodni za udzielanie pomocy ludziom radzieckim <sup>15</sup>. Gubernator dystryktu warszawskiego, dr Ludwig Fischer, wydał spe-

<sup>11</sup> B. Dymek i B. Kobuszewski, Zarys historii organizacji PPR i GL na Mazowszu i Podlasiu w latach 1942—1943, „Rocznik Mazowiecki”, t. III s. 133—134.

<sup>12</sup> K. Radziwończyk, Niemieckie siły zbrojne w okupowanej Polsce — 22 6 1941 — wiosna 1944 r., cz. I, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1962, nr 3, s. 103 (cyt. dalej: „WPH”).

<sup>13</sup> Tamże, s. 106.

<sup>14</sup> O zbrodniach hitlerowskich dokonanych na jeńcach radzieckich w stalagach 324 i 333 koło Ostrowi Mazowieckiej autor przygotowuje odrębną pracę. Por. m. in.: M. Bartniczak, Grądy oskarżają, „5 rzek”, 1964, nr 4, s. 7—9; tenże, Golgota Puszczy Białej. Z dziejów stalagu 324 w Grądach, „WTK”, nr 9 z 1 III 1970 r., s. 6—7; S. Datner, Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych. Wyd. II, Warszawa 1964, s. 401; tenże, Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939—1945, Warszawa 1966, s. 358—360; W. Diegtiariew, Zwyciężając śmierć, Lublin 1970; Ob ubijstwie Niemcami sowieckich wojennołpiennych w rajonie goroda Ostrow Mazowieckij w Polsce, Ogiz (Moskwa) 1947.

<sup>15</sup> 25 VI 1941 r. żołnierz Wehrmachtu śmiertelnie postrzelił w Ostrowi Mazowieckiej na ul. Legionowej Rozalię Kacprzyńską, robotnicę, ur. 4 IV 1887 r. we wsi Orło, która wyniosła chleb jeńcom radzieckim prowadzonym pod konwojem do stalagu 324 (por. Archiwum GKBZH w Polsce — sygn. Ob. 117); M. Bartniczak, Kurpiowszczyzna oskarża. Śmierć Rozalii Kacprzyńskiej, „Trybuna Mazowiecka”, nr 168 z 16 VIII 1971 r., s. 4 (wydanie kurpiowskie).

całne „Obwieszczenie do Ludności Okręgu Warszawskiego” z dnia 26 września 1941 r., które zapowiadało karę śmierci, dożywotniego więzienia i grzywny za udzielanie pomocy jeńcom radzieckim<sup>16</sup>. Surowe kary wprowadzało także „Rozporządzenie o jeńcach wojennych w Generalnym Gubernatorstwie” z dnia 23 października 1941 r.<sup>17</sup> Erich Koch wydał „Rozporządzenie w sprawie zapewnienia pokojowych stosunków w Okręgu Białostockim”, które za udzielanie pomocy jeńcom radzieckim wprowadzało także karę śmierci lub zesłanie do obozu<sup>18</sup>. Represje „uwarunkowane” tym dokumentem dotknęły ludność powiatu ostrowskiego, która mieszkała na wschód od granicy GG.

W okresie tym przeprowadzono pierwsze obławy na uciekinierów radzieckich ze stalagów 324 i 333, a także aresztowano osoby cywilne, które deportowano przez Pawiak do Oświęcimia lub na Majdanek.

Działalność terrorystyczną w drugim okresie otwiera dyrektywa Hitlera nr 46 w sprawie zwalczania partyzantki, która ukazała się w sierpniu 1942 r. i nakazywała, że „do nastania zimy bandy mają być gruntownie wytępione”<sup>19</sup>, co miało przyczynić się do pomyślnego prowadzenia walk na froncie w okresie zimowym. Problem bezpieczeństwa na polskim zapleczu nabrał dla okupantów hitlerowskich szczególnej ostrości po załamaniu się w wojnie ze Związkiem Radzieckim osławionej koncepcji „Blitzkriegu”<sup>20</sup>. Ważną rolę wyznaczono przy tym terenom położonym w widłach Narwi i Bugu, przez które przechodziły ważne arterie komunikacyjne łączące III Rzeszę z frontem wschodnim.

Do realizacji dyrektywy nr 46 stanęła również administracja hitlerowska. W dniu 5 XII 1942 r. starosta powiatu ostrowskiego, Valentin, zwrócił się do ludności z wezwaniem do współpracy w zwalczaniu ruchu oporu. Osobom uchylającym się od tego grożono karą śmierci; sługosom obiecano nagrody w postaci wódki, papierosów, odzieży i żywności<sup>21</sup>.

16 XII 1942 r. zostało ogłoszone „Zarządzenie szefa OKW W. Keitla w sprawie zwolnienia od odpowiedzialności żołnierzy, biorących udział w zwalczaniu ruchu partyzanckiego, za wszelkie wykroczenia wobec ludności, nawet w odniesieniu do kobiet i dzieci”<sup>22</sup>, które usankcjonowało masową eksterminację ludności.

<sup>16</sup> „Dziennik Hansa Franka”, t. I, s. 426—427.

<sup>17</sup> Tamże, s. 429—430.

<sup>18</sup> Sz. Datner, *Tragedia w Doessel*, Warszawa 1970, s. 97—98; Akta śledcze E. Kocha, t. I, s. 249—250 — Archiwum GKBZHwP.

<sup>19</sup> „Dziennik Hansa Franka”, t. I, s. 585.

<sup>20</sup> Tamże, s. 72.

<sup>21</sup> S. Biernacki i J. Stoch, *op. cit.*, s. 61.

<sup>22</sup> „Dziennik Hansa Franka”, t. I, s. 599.



W pierwszej połowie stycznia następnego roku ukazały się dwa inne dokumenty wytyczające kierunki walki z ruchem oporu. Były to:

„Rozkaz H. Himmlera z dnia 6 I 1943 r. w sprawie deportacji do obozów koncentracyjnych mężczyzn, kobiet i dzieci podejrzanych o współdziałanie z «bandami»”<sup>23</sup> i „Depsza H. Himmlera z dnia 11 I 1943 r. do Szefa IV Departamentu (Gestapo) Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy... nakazująca przeprowadzenie w GG masowych aresztowań i deportacji do obozów koncentracyjnych «elementów proletariackich» płci męskiej i żeńskiej”<sup>24</sup>.

Realizując powyższe wytyczne, dokonano w powiecie ostrowskim masowego aresztowania już w dniu 15 I 1943 r., wywożąc wiele osób na Majdanek. 23 stycznia żandarmeria wymordowała grupę osób spotkanych na zabawie w Lubotyniu Starym, którym zarzucano zgromadzenie się w celach konspiracyjnych. Zbrodnia ta rozpoczęła serię morderstw na wsi ostrowskiej za współdziałanie z partyzantami, dokonywanych aż do ostatnich dni okupacji hitlerowskiej.

W okresie tym rozpoczęła się fala wzmożonego terroru, która była odwetem za udany zamach na niemieckiego starostę, dra Reinholda Ekerta, dokonany przez grupę bojową AK 25 V 1943 r. w Ostrowi Mazowieckiej.

Pod koniec tego okresu, 21 czerwca 1943 r., został wydany „Rozkaz H. Himmlera, ogłaszający GG obszarem operacji przeciwpartyzanckich”<sup>25</sup>. Przybrały one w powiecie ostrowskim formę masowych aresztowań, obław i łapanek, szczególnie w rejonie Ostrowi Mazowieckiej, Brańszczyka, Poręby i Wąsewa. W praktyce oznaczało to wprowadzenie stanu wojny, dotkliwie odczuwanego w strefie nadgranicznej GG.

Okres trzeci charakteryzuje się wzmożeniem terroru po wydaniu dyrektywy nr 46. Rozpoczyna go niejako masowe aresztowanie z listy członków ruchu oporu, przeprowadzone w powiecie ostrowskim w nocy z 19 na 20 lipca 1943 r., którego ofiarą padło około 300 osób. Jest to także okres terroru po wydaniu „Rozporządzenia H. Franka z dnia 2 X 1943 r. wprowadzającego za najmniejsze przewinienie karę śmierci orzekaną przez sądy doraźne policji bezpieczeństwa”<sup>26</sup>.

W okresie tym przeprowadzono szereg akcji w celu zniszczenia w Puszczy Białej gajówek i leśniczówek, które były bazą zaopatrzeniową, szkoleniową i operacyjną stacjonujących tu oddziałów partyzanckich,

<sup>23</sup> Tamże, t. II, s. 341.

<sup>24</sup> Tamże, s. 342.

<sup>25</sup> Tamże, s. 356.

<sup>26</sup> Było to „Rozporządzenie celem zwalczania zamachów na niemieckie dzieło odbudowy w Generalnym Gubernatorstwie” (por. „Dziennik Hansa Franka”, t. II, s. 367).

a także zbiorowych i pojedynczych, jawnych i niejawnych egzekucji członków ruchu oporu. Rozpoczęto na szeroką skalę aresztowania w ramach odpowiedzialności rodzinnej.

Był to również okres wzmożonych represji na ludności cygańskiej, której duże liczebnie grupy przebywały w powiecie ostrowskim. Już w 1942 r. starosta Valentin wydał rozporządzenie nakazujące umieszczać Cyganów w obozach przeznaczonych dla Żydów. Po wydaniu tego rozporządzenia niektóre grupy umieszczono w pobliskiej Treblince; większość osób wymordowano w późniejszym okresie na otwartych miejscach egzekucji. Największe rozmiary przybrały te akcje w okresie lato 1943 — zima 1944 r. M. in. latem 1943 r. w Nurze padło ofiarą około 80 rodzin — mężczyzn, kobiet, dzieci — które wpędzono do Bugu pod pozorem przeprawy na drugi brzeg. Do zanurzonej w wodzie ludności posypały się serie z karabinów maszynowych, ustawionych wzdłuż obu brzegów rzeki, tzn. od strony Nura (prawy brzeg) oraz miejscowości Łęg Nurski (lewy brzeg).

Jesienią 1943 r. wystrzelano i wytopiono w Nurze tabor cygański liczący około 50 osób. Mienie — konie, wozy, wartościowe przedmioty użytku osobistego — zagrabiła żandarmeria.

Zimą 1944 r. esesmani z Treblinki wpędzili przy pomocy psów do Bugu, pokrytego cienką warstwą lodu, około 300 rodzin cygańskich, które ukrywały się w lasach leśnictwa Orło. Wszystkie osoby poniosły śmierć; większość utonęła, niektórych rozstrzelano. W tym samym okresie przeprowadzono w lesie nieopodal stacji kolejowej Zaręby Kościelne egzekucję dużej grupy Cyganów schwytanych na terenie Okręgu Białostockiego. Mienie zamordowanych zagrabiła żandarmeria. Zbrodnie hitlerowskie na Cyganach wymagają dalszych badań archiwalno-terenowych.

Okres czwarty — to okres licznych zbrodni dokonanych przez cofające się oddziały Wehrmachtu. Złowrogie „uzasadnienie” tych zbrodni znajdujemy w instrukcji OKW z 6 maja 1944 r. pt. „Działania bojowe przeciw partyzantom”<sup>27</sup>. Działania miały przygotować teren dla cofających się wojsk hitlerowskich, dla których Puszcza Biała miała się stać ostoją na przedpolu Prus Wschodnich. Jednakże rachuby zawiodły. Terror, choć zadał dotkliwe straty ludziom podziemia i ludności cywilnej, nie zdołał zlikwidować oddziałów partyzanckich, które w sierpniu 1944 r. podjęły walkę z wycofującym się nieprzyjacielem w rejonie Jarząbka—Pecynka.

<sup>27</sup> „Dziennik H. Franka”, t. I, s. 73; tłumaczenie dokumentu znajduje się w „Biuletynie Informacyjnym Wojskowego Instytutu Historycznego” 1960, nr 13.

## III. „BROWAR” I „CZERWONIAK”

Ponury rozgłos zdobyły sobie w czasie okupacji hitlerowskiej dwie budowle w Ostrowi Mazowieckiej — „Browar” i „Czerwoniak”<sup>28</sup>. W pierwszej mieściła się komendantura gestapo, w drugiej urządzono areszt policyjny.

Załogę „Browaru” stanowili m. in. gestapowcy: Birkenfeld, zwany popularnie „Cykiem”, Blaschke<sup>29</sup>, Herman, Paul, Zygfryd. Utrzymywali oni ścisłe kontakty z placówką gestapo w Małkini, którą obsadzali m. in.: Hans Adler, Breitkopf (brak imienia) i Hans Fleck<sup>30</sup>.

Pobyt w „Browarze” kończył się zwykle śmiercią. Albo w gestapowskiej katowni, albo na miejscach straceń należących do „ostrowskiego pierścienia śmierci” (Biel — 655 osób zamordowanych, Guty Bujno — liczba ofiar nie ustalona, Gąsiorowo — około 400, Zgłeczewo Szlacheckie — około 500)<sup>31</sup>.

O tym miejscu męczeństwa tak relacjonuje Stanisław Szymbalski z Ostrowi Mazowieckiej, który na polecenie gestapo chował zwłoki wielu ofiar zamordowanych w „Browarze”.

„Miejscem kaźni była specjalna sala. Wnętrze jej — ściany, sufit, podłoga, stoły — było zawsze zbroszone krwią. Ciała zamordowanych leżały nagie na dworze, nakryte słomą lub workami. Na gestapo mordowano pojedynczo. Wskutek zmasakrowania ciał trudno było ustalić tożsamość zamordowanych osób. Zwłoki zamordowanych składano w jedno miejsce pod ścianą za budynkiem. Do rozpoznania i pochowania zwłok brałem w celi aresztu dwóch aresztowanych «odsiadkowych» przebywających razem z zamordowanymi. Niektóre ciała były zbite kijami, pał-

<sup>28</sup> „Browar” — położony na ul. Starobrokovskiej (obecnie Partyzantów 51) — był własnością żydowskiego handlowca, Teitla; w okresie międzywojennym produkowano tam piwo. Na miejscu „Browaru” wybudowano po wojnie gmach Szkoły Podstawowej nr 1 im. Tadeusza Kościuszki, który przekazano młodzieży 1 IX 1955 r. W uroczystości uczestniczył ówczesny minister oświaty Witold Jarosiński. Nie opodal gmachu położono płytę ku czci ofiar zamordowanych w gestapowskiej katowni. „Czerwoniak” — kamienica żydowskiego handlowca artykułami żelaznymi, Lichensteina, położona przy ul. Jatkowej (obecnie Pocztowej); nazwę zawdzięcza elewacji czerwonego koloru, która w latach powojennych została zmieniona na kolor szary. Trwają dyskusje, by w „Czerwoniaku” otworzyć Muzeum Ziemi Ostrowskiej.

<sup>29</sup> Blaschke współpracował z polskim ruchem oporu (por. Adam Zakrzewski, Wspomnienia o działalności gestapo w Ostrowi Mazowieckiej, Warszawa 1971, mnps s. 7—8); problem ten wymaga dalszych badań.

<sup>30</sup> Relacja Józefa Rządckiego spisana na podstawie wywiadów terenowych 16 VII 1968 r.

<sup>31</sup> K. Leszczyński, Eksterminacja ludności na ziemiach polskich w latach 1939—1945. Opracowanie Materiałów Ankiety z 1945 r..., „Biuletyn GKBZHWP”, t. XI, Warszawa 1960, s. 258—259. W latach 1941—1944 w Rostkach Piotrowicach gestapo z Małkini rozstrzelało około 50 osób (tamże).

kami, żelaznymi prętami. Posiadały liczne otwory wiercone w nogach i rękach. Widoczne były postrzały. Nagie ciała ofiar składano do dołów i zasypywano równo z powierzchnią ziemi. Gestapo zabroniło sypania wzniesień wskazujących miejsce pochowania ofiar. Ludzi mordowano tylko w nocy. Zwłoki chowano następnego dnia przed godziną 8 rano. W okresie od 1 grudnia 1942 r. do sierpnia 1944 r. przypadło mi pocho- wać 50 ofiar. Podobną czynność wykonywało wiele osób”<sup>32</sup>.

A oto fragment relacji Zofii Żukowskiej z Ostrowi Mazowieckiej o „Czerwoniaku”, która niejednokrotnie obserwowała transporty kiero- wane do tej katowni:

„Niekiedy przywożono do «Czerwoniaka» po 20 samochodów ludzi. Najczęściej byli to ludzie zrywani z łóżek podczas nocnych łapanek i are- sztowań. Nie ubrani, często bez koszul, w krótkich spodenkach. Tak przywożono w lecie i w zimie. Więźniowie byli zbici i opuchnięci. Po wstępnych przesłuchaniach ludzi tych przewożono tzw. «budą» na dalsze badania do «Browaru». Następnie wywożono masowo na rozstrzeliwania w kierunku szosy Zambrowskiej (tzn. do Gut Bujno — M.B.). Część wy- wożono na Pawiak, a stamtąd do obozów koncentracyjnych”<sup>33</sup>.

Przytoczmy z kolei fragment relacji więźnia „Czerwoniaka”:

„Najgorsi byli pijani gestapowcy przychodzący w nocy. Musieliśmy się wtedy ustawić w rzędy, a oni, zataczając się, wybierali ofiary. Pa- miętam, kiedyś przyszedł szef gestapo, wybrał jednego z naszego sze- regu, zaczął go momentalnie bić i kopać. Długo się nad nim znęcał, był oszalały z wściekłości. Myśleliśmy, że nas wszystkich pozabija”<sup>34</sup>.

#### IV. TERROR PREWENCYJNY I EKSTERMINACJA W OKRESIE WRZESIEŃ 1939 — WIOSNA 1942 R.

Wrzesień 1939 r.

1 września 1939 r. Niemcy hitlerowskie dokonały agresji na Polskę. Rankiem tegoż dnia lotnictwo niemieckie bombardowało obiekty stacji kolejowej w Małkini. Dnia 2 i 4 września polska obrona przeciwlotnicza zestrzeliła w rejonie Małkini 4 samoloty Luftwaffe. 4 września Małkinię

<sup>32</sup> Liczba ofiar zamordowanych w „Browarze” nie została dotychczas ustalona. Według Stanisława Szymańskiego straciło tam życie około 5 tys. osób (list z dnia 18 IX 1971 r.). Zbrodnie dokonane na tym miejscu męczeństwa wymagają dalszych, długofalowych i drobiazgowych badań.

<sup>33</sup> Odpis Ankiety GKBZHwP.

<sup>34</sup> Stanisław Martynowski, Ludzie „Czerwoniaka”, „Trybuna Mazowiecka”, nr 196 z 18 VIII 1970 r., s. 4.

bombardowały 74 samoloty nieprzyjacielskie, wywołując olbrzymie pożary. Zostało zabitych i rannych wiele kobiet i dzieci<sup>35</sup>. Śmiercionośne ładunki spadły również na st. kol. Ostrów Mazowiecka (Komorowo), za-budowania Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie, koszary 18 pal-u i inne budowle.

6 września przełamano polską obronę pod Rózanem. W nocy z 7 na 8 września Niemcy rozpoczęli akcję w kierunku Ostrowi Mazowieckiej, rzucając tu oddziały 12 dywizji piechoty dowodzonej przez gen. por. Leyena, która wchodziła w skład 3 armii gen. art. Küchlera<sup>36</sup>. 8 września wczesnym rankiem oddziały 12 DP zajęły miasto. W ciągu dnia skierowano na Ostrów Mazowiecką dywizję pancerną gen. Kempfa<sup>37</sup>. Już w pierwszych dniach okupacji rozpoczęto politykę eksterminacji biologicznej, którą w tej fazie zbrodni hitlerowskich realizował Wehrmacht.

8 września rozstrzelano 11 osób we wsi Bagatele. Życie straciło 8 nie znanych bliżej uciekinierów oraz 3 rolników tej wsi: Bolesław Kubeł, lat 30, Piotr Skrzecz, ur. 9 VIII 1903 r. w Brudkach, i Jan Dzierski, ur. 28 III 1897 r. w Bagatelach. Spalono 15 zagród gospodarczych. Jedną z ofiar mordercy wrzucili do płonących zabudowań. Przyczyną egzekucji była prowokacja: żołnierz Wehrmachtu oddał strzał, który przypisywano miejscowej ludności.

9 września żołnierze Wehrmachtu zamordowali we wsi Orło 7 osób i 3 ciężko ranili<sup>38</sup>. Egzekucja była odwetem za akcję zbrojną polskiego

<sup>35</sup> Z. Koszyła, Wrzesień 1939 r. na Białostoczczyźnie, Białystok 1967, s. 102—104.

<sup>36</sup> Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej, t. I — Kampania wrześniowa 1939 r., cz. 2, Londyn 1955, s. 485 (dalej: PSZ).

<sup>37</sup> F. Majorkiewicz, Działania Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Narew” w kampanii wrześniowej 1939 r., „WPH”, 1960, nr 2, s. 236—237.

<sup>38</sup> Informacja Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Orle z 10 VII 1971 r.; Jan Sobieski, Wspomnienie o wrześniu 1939. Mord w Orle, „Trybuna Mazowiecka”, nr 205 z 28 VIII 1972 r., s. 4.

Podczas egzekucji życie stracili: Edward Deluga, mieszkaniec Ostrowi Mazowieckiej, lat 18; Stanisław Farat, mieszkaniec Ostrowi Mazowieckiej, lat 33, ur. we wsi Rososz; Szczepan Giera, rolnik z Orła, lat 38, ur. w Kaczkowie; Józef Młynarczyk, rolnik z Orła, lat 64, ur. w Przyborowiu; Władysław Rogalski, rolnik z Orła, lat 41, ur. w Kaczkowie.

Ciężkie rany odnieśli: Adam Figat, rolnik z Orła, uznany przez Niemców za zabitego, oraz Józefa Młynarczyk i Konstancja Młynarczyk, chłopki z Orła.

Po dokonanej zbrodni hitlerowcy odjechali samochodem pancernym w kierunku Małkini. Za pół godziny przybył do Orła szwadron polskiej kawalerii, który udał się w pościg za niemieckim oddziałem i rozbił go w Małkini. W niemieckim samochodzie pancernym ocalał Piotrowski, leśniczy z Orła, zabrany przez Niemców do wskazywania drogi. Dowódcy polskiego szwadronu i jego żołnierzy nie udało się ustalić.

oddziału na kolumnę wojsk hitlerowskich posuwających się szosą Ostrów Mazowiecka—Małkinia. Mord poprzedziła ścisła rewizja w poszukiwaniu broni, gdyż hitlerowcy podejrzewali miejscową ludność o zbrojne współdziałanie z polskim oddziałem.

W tym samym dniu zostali rozstrzelani: Józef Jagiełło, rolnik z Rząśnika Włościańskiego, ur. 23 VII 1903 r. tamże, oraz Franciszek Podbielski, rolnik z Ostrowi Mazowieckiej, ur. 11 XII 1893 r. tamże.

10 IX 1939 r. w Rogowie Starym (wąwóz koło szosy Ostrów Mazowiecka—Łomża) Wehrmacht rozstrzelał 21 osób. Egzekucji towarzyszyło palenie zabudowań wsi Gniazdowo i Rogowo Stare<sup>39</sup>. Był to odwet za udaną akcją oddziału wydzielonego 18 DP SGO „Narew”, przeprowadzoną 10 IX 1939 r., podczas której zdobyto Jakoć, wyrzucono Niemców za rzekę Ruż, wzięto jeńców, kilkanaście czołgów, 12 armat i wiele innego sprzętu bojowego. Akcją dowodził płk Aleksander Hertel<sup>40</sup>.

16 września padł od kul Wehrmachtu Franciszek Różalski, rolnik z Gniazdowa, ur. 11 VI 1923 r. tamże.

Po wkroczeniu wojsk hitlerowskich do Ostrowi Mazowieckiej poszukiwano działaczy społecznych i politycznych, m. in. członków Polskiego Związku Zachodniego (PZZ). W nocy z 18 na 19 września funkcjonariusze oddziałów V grupy operacyjnej policji bezpieczeństwa (Einsatzgruppe)

<sup>39</sup> Podczas egzekucji zginęli: Leon Archewicz (według innych źródeł Arkiewicz), rolnik z Gniazdowa, ur. 14 VII 1922 r. tamże; Jan Charkiewicz (według innych źródeł Arkiewicz), rolnik z Gniazdowa, ur. 16 XII 1870 r. w Lubotyńcu Starym; Wacław Choiński, rolnik z Gniazdowa; Aleksander Głębocki, rolnik z Gniazdowa, ur. 18 VII 1874 r. tamże; Stanisław Głębocki, rolnik z Gniazdowa, ur. 14 I 1877 r. tamże; Franciszek Głębocki, rolnik z Gniazdowa, ur. 24 IX 1910 r. tamże; Aleksander Grodzki, rolnik z Żochowa Starego; Kaczyński (senior), ur. w 1884 r., dróżnik; Stanisław Kaczyński (junior), syn dróżnika, ur. w 1922 r.; Feliks Kazimierczyk, rolnik z Rogowa Starego, lat 63; Stanisław Kazimierczyk, rolnik z Rogowa Starego, ur. 28 II 1920 r. tamże; Jan Marczak, rolnik z Rogowa Starego, ur. 23 I 1868 r. tamże; Sylwester Marczak, rolnik z Rogowa Starego, ur. 31 XII 1895 r. tamże; Grzegorz Owsiannikow, robotnik z Kosewa, ur. 25 V 1899 r. na terenie ZSRR; Andrzej Podbielski, rolnik z Kosewa, ur. 24 X 1901 r. w Rabędach; Józef Różalski, rolnik z Gniazdowa, ur. 15 III 1887 r. w Goliszewie; Stanisław Szumiński, sierżant rezerwy Wojska Polskiego, mieszkaniec Rogowa Starego, ur. 23 V 1899 r. w Kidałowicach; Piotr Szydlik, rolnik z Rogowa Starego, ur. 31 I 1908 r. w Sulęcinnie; Tyszka (senior), brak danych; Tyszka (junior), brak danych; Zygmunt Zaręba, rolnik z Gniazdowa, ur. 25 IX 1915 r. tamże. Lista zweryfikowana przez Henryka Lubiejewskiego, sołtysa wsi Gniazdowo w 1971 r. Por. też: Materiały Powiatowego Zespołu do Badania Eksterminacji Wsi w latach 1939—1944. Gromada Lubotyń Stary. Wieś Gniazdowo i Rogowo Stare. Arkusz sporządził Jan Długolecki na podstawie informacji Stanisława Łukasiewicza, jedyne go świadka zbrodni, który ocalał. Gniazdowo, dnia 14 czerwca 1971 r. Odpis.

<sup>40</sup> F. Majorkiewicz, op. cit., s. 242.

przydzielonej do 3 armii gen. art. Georga Kuchlera w ramach „Akcji Tannenberg”, która była kryptonimem działalności Einsatzgruppen w Polsce w 1939 r., aresztowali 10 osób. Wśród nich byli m. in.: Włodzimierz G a d o m s k i, przewodniczący Zarządu Oddziału Związku Inwalidów Wojennych w Ostrowi Mazowieckiej, i Jan Szczepan R a d w a ń s k i, aktywny działacz PZZ, przewodniczący Związku Żołnierzy I Korpusu Wschodniego i Związku Drobnych Kupców, znani „ze swej nienawiści do Niemców”<sup>41</sup>.

J. S. Radwański, ostrowski księgarz, ur. w Szumowie 3 VIII 1889 r. jako syn Adama i Adeli. W czasie pierwszej wojny światowej brał udział w bitwie pod Kaniowem, stoczonej 11 V 1918 r. z niemieckimi wojskami przez II Korpus Polski pod dowództwem gen. J. Hallera, gdzie dostał się do niewoli. Po ucieczce z niewoli niemieckiej dotarł do Ostrowi Mazowieckiej; uczestniczył w rozbrajaniu Niemców. Po odzyskaniu niepodległości pracował w ostrowskim Urzędzie Skarbowym. W 1923 r. objął po Wacławie Paszkowskim księgarnię. Prowadził ożywioną działalność społeczną, współpracował z wieloma instancjami i organizacjami. W latach 1923—1939 był naczelnikiem Ochotniczej Straży Pożarnej. Długoletni radny miejski. Po aresztowaniu przetrzymywany był w podziemiach ostrowskiego ratusza, a następnie deportowany do obozu w Hohenbrück koło Królewca. Zamordowany został w Działdowie w kwietniu 1941 r.

#### Niektóre egzekucje i aresztowania w okresie listopad 1939 — kwiecień 1941 r.

Ostrów Mazowiecka była dużym skupiskiem ludności żydowskiej. W pierwszych tygodniach okupacji przebywali tu również Żydzi z Broku, Długosiodła, Pułtuska, Różana i Wyszkowa, którzy usiłowali przedostać się na tereny Związku Radzieckiego. W celu zagłady tego środowiska Niemcy posłużyli się prowokacją. 9 listopada w godzinach rannych okupanci podpalili budynki przy ulicy 3 Maja (obecnie Gen. K. Świerczewskiego); spowodowanie pożaru, który zaczął zagrażać instytucjom okupanta i ludności niemieckiej, hitlerowcy przypisali Żydom.

<sup>41</sup> Kazimierz Leszczyński, Działalność Einsatzgruppen policji bezpieczeństwa na ziemiach polskich w 1939 r. w świetle dokumentów, „Biuletyn GKBZHWP”, t. XXII, Warszawa 1971 r., s. 105, dok. niemiecki 30. Tłumaczenie na s. 228 (Akcja „Tannenberg”: raport dzienny za okres od dnia 18 9 1939 r. godz. 20<sup>00</sup> do dnia 19 9 1939 r. godz. 8<sup>00</sup>). W raporcie podano błędną pisownię nazwiska Radwańskiego, mianowicie: Radbajński. Oddziały operacyjne przebywały w Ostrowi od 16 września do 2 października 1939 r. (por. tamże, s. 17—18).



Ryc. 1. Zagłada ostrowskich Żydów, 11 XI 1939. Ludobójca i ofiara. Zdjęcie niemieckie. Zbiory Państwowego Muzeum w Oświęcimiu

Jeszcze w tym samym dniu dokonano w mieście masowych łapanek ulicznych i aresztowań w domach mieszkalnych, zatrzymując setki osób. Akcję kontynuowano nocą i następnego dnia. Jednocześnie odbywały się gorączkowe narady w gabinecie niemieckiego burmistrza, Fünkha, w których uczestniczyli oficerowie gestapo, żandarmerii i wojska. 10 listopada zapadła decyzja o dokonaniu masowej egzekucji na skraju lasu, po prawej stronie szosy Ostrów—Warszawa. W nocy 10—11 listopada przygotowano przy świetle reflektorów rowy-mogiły na przyszłym miejscu egzekucji. Do prac tych łapano ludność polską na ulicach. 11 listopada przeprowadzono masową egzekucję, której ofiarą padło około 500 osób — mężczyzn, kobiet, starców i dzieci. W grupie tej byli m. in.: Mońka Bendet, Jankiel Frejman, Abraham Goldman, Dora Grossman (znana arkuszerka) i jej małaletnia córka Mira, Anszel Knorpel, Riwka Lichenstein, Riwka i Adela Lipskier, Riwka Rechelson.

Po egzekucji rozplakatowano w Ostrowi Mazowieckiej ogłoszenie z datą 11 XI 1939 r., podpisane przez ówczesnego landrata powiatu ostrowskiego, von Büнау, w którym czytamy (oryginał znajduje się w zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie):

„Na mocy wyroku Warszawskiego Sądu Wojennego zostali skazani



w dniu dzisiejszym na karę śmierci ci wszyscy, którzy brali udział w podpaleniu miasta Ostrowi Maz., jak również i ci, którzy wiedzieli o sprawcach bądź pomagali im w wykonaniu przestępstwa.

Wyrok powyższy został natychmiast wykonany.

Ostrzegam, że wszelkiego rodzaju akty sabotażu będą karane śmiercią. Ta sama kara będzie stosowana względem tych, którzy wiedząc o czynach karygodnych lub sprawcach tychże nie doniosą o tym odpowiednim władzom”.

Z długiej listy odpowiedzialnych za ten mord tylko 3 hitlerowcom wymierzono karę. W marcu 1962 r. Sąd Przysięgłych w Giessen skazał Kurta Kirschnera, majora policji — na 3 lata i 9 miesięcy, Hansa Hoffmanna, kapitana policji — na 3 lata i 6 miesięcy, Theodora Pillicha, członka oddziału egzekucyjnego — na 3 lata i 3 miesiące więzienia. Skazanym udowodniono, że winni są śmierci 162 Żydów<sup>42</sup>.

26 lutego 1940 r. gestapo aresztowało podczas prowadzenia lekcji w Szkole Podstawowej nr 1 Jana Gosiewskiego, miejscowego nauczyciela, prezesa Oddziału Powiatowego PZZ. Po przesłuchaniu w „Browarze” wywieziono go na Pawiak, skąd 3 maja został deportowany w transporcie 1014 więźniów do Oranienburga, a następnie do Sachsenhausen. W okresie od 28 maja 1940 r. do 5 maja 1945 r. więziony był w kamieniołomach Mauthausen Gusen. Przetrwał lata okupacji.

16 stycznia 1941 r. aresztowano w Komorowie Tadeusza Gregorczyka („Toro”), piekarza, organizatora i komendanta placówki ZWZ, ur. 5 X 1913 r. Przesłuchiwany był w „Browarze”, a następnie wywieziony w Aleje Szucha. Uciekł podczas akcji odbicia więźniów przewożonych na badania z Pawiaka. Po ucieczce działał w ruchu oporu na terenie Warszawy. Żołnierz powstania warszawskiego. Zginął 19 VIII 1944 r.

<sup>42</sup> Por. „Giessener Anzeiger” z 27 III 1962 r. W zbiorach Państwowego Muzeum w Oświęcimiu przechowywane są zdjęcia z tej egzekucji wykradzione przez Marię Fronczyk z prywatnej kwatery Pillicha, który od 1940 r. był lagerführerem „Lagru 5” w Oświęcimiu. Jedno z nich zamieszczamy w naszej pracy. Por. na ten temat: M. Bartniczak, Dokumentacja zbrodni hitlerowskiej, „Trybuna Mazowiecka”, nr 180 z 31 VII 1968 r., s. 4; Pomóżcie zidentyfikować jeszcze jedną zbrodnię, „Za wolność i lud”, 1968, nr 11, s. 19; Zbrodni dokonano w Ostrowi Mazowieckiej, „Za wolność i lud”, 1968, nr 14, s. 12—13. Liczbę zamordowanych podajemy za: Sefer hazykaron l'khillat Ostrov Mazowiecka, s. 436.

Jesienią 1941 r. w Mianówku koło wsi Szulborze Koty, na skarpie rowu przeciwzołgowego, hitlerowcy rozstrzelali około 5 tysięcy Żydów z Andrzejewa, Czyżewa, Zaręb Kościelnych i innych miejscowości. Największa liczba osób straciła życie 15 października. Miejsce męczeństwa upamiętniono dwoma pomnikami odsłoniętymi 9 VIII 1959 r. i 29 VII 1964 r. ASGr. oraz Biuletyn GKBZHwP., t. XI, s. 259, poz. 417, podają, że w Mianówku zginęło 2300 Żydów. Jest to wyliczenie zaniżone. Zbrodnia w Mianówku wymaga dalszych badań.



Ryc. 2. Tadeusz Gregorczyk



Ryc. 3. Jan Szczepan Radwański

przy ul. Siennej jako dowódca odcinka w zgrupowaniu „Parasol”. Pośmiertnie odznaczony Krzyżem Virtuti Militari.

W dniach 9—10 IV 1941 r. gestapo aresztowało w Ostrowi Mazowieckiej około 20 członków młodzieżowej grupy ZWZ. Aresztowanych przetrzymywano w podziemiach ratusza do 12 kwietnia, a następnie wywieziono na Pawiak, skąd 28 maja deportowano do Oświęcimia w transporcie 304 mężczyzn. Nowo przybyłych zarejestrowano w obozie oświęcimskim 29 maja<sup>43</sup>. W transporcie tym z powiatu ostrowskiego byli m. in.:

Wojciech Białoskórski, ur. 27 I 1924 r. w Ostrowi Mazowieckiej, więzień nr 16784, zginął w krematorium 8 V 1942 r.; Teofil Brejnak, ur. 22 X 1922 r., więzień nr 16687, losy nie znane; Jerzy Flantz, ur. 5 VII 1924 r., więzień nr 16785, w dniu 4 III 1942 r. zwolniony z obozu, zginął w powstaniu warszawskim; Stanisław Gierźberg, ur. 4 II 1922 r., więzień nr 16783, zginął w obozie 15 III 1942; Józef Kempisty, ur. 15 VII 1898 r., więzień nr 16679, zginął w obozie 4 II 1942 r., Jerzy Mierzwiński, ur. 29 VI 1923 r., więzień nr 16829, zginął w obozie 5 VII 1942 r.; Eugeniusz Morawski, ur. 5 IV 1920 r., więzień nr 16770, zginął w obozie 25 XII 1941 r.; Stanisław Nowacki, ur.

<sup>43</sup> W. Bartoszewski, *Warszawski pierścień śmierci*. Wyd. II, Warszawa 1970, s. 135—136.

20 II 1921 r. w Ostrowi Mazowieckiej, więzień nr 16789, zginął w obozie 18 VII 1942 r.; Kazimierz Radwański, ur. 16 X 1924 r. w Ostrowi Mazowieckiej, więzień Oświęcimia nr 16788, Buchenwaldu nr 10901, Bergen—Belsen, zm. w Ostrowi Maz. 18 X 1960 r.<sup>44</sup> Jerzy Rychter, ur. 13 XII 1923 r., więzień nr 16786, w dniu 14 IV 1942 r. zwolniony z obozu, zginął koło Piaseczna w 1944 r. jako żołnierz powstania warszawskiego; Stanisław Rychter (bliźniaczy brat Jerzego), ur. 13 XII 1923 r., więzień nr 16787, w dniu 14 IV 1942 r. zwolniony z obozu, zginął w powstaniu warszawskim<sup>45</sup>.

### Zwalczanie współdziałania ludności cywilnej z jeńcami radzieckimi

Już 25 czerwca 1941 r. żołnierz Wehrmachtu postrzelił śmiertelnie Rozalię Kacprzyńską, która wyniosła chleb jeńcom prowadzonym ul. Legionową w Ostrowi Mazowieckiej do stalagu 324 koło wsi Grądy (por. przyp. 15).

Jesienią tegoż roku rozpoczęto aresztowania i deportacje do obozów koncentracyjnych za udzielanie pomocy radzieckim uciekinierom, którym udało się pokonać druty stalagu, podjąć próbę ucieczki w miejscu zatrudnienia, zbiec w innych okolicznościach. Ofiarą represji padli m. in.:

Władysław Grabowski, rolnik ze wsi Żachy Pawły, ur. 1 XII 1903 r. w Kuskowiznie, aresztowany w październiku 1941 r. przez właścicieli podczas prac polowych za udzielenie noclegu uciekinierom, więzień Oświęcimia nr 22825, zginął w nie znanym dotychczas miejscu.

Józef Zawisza, rolnik ze wsi Żachy Pawły, ur. 4 III 1894 r. tamże, aresztowany razem z Grabowskim za udzielenie noclegu jeńcowi radzieckiemu, 20 XI 1941 r. przewieziony do Oświęcimia transportem z Pawiaka, w obozie oznaczony jako Polak Polityczny — nr 22910, zginął w Oświęcimiu 13 XII 1941 r.

Nie ustawały egzekucje pojedyncze w poszczególnych miejscowościach; 13 grudnia żandarm zastrzelił Aleksandra Jasionka, rolnika

<sup>44</sup> M. Bartniczak, Ja nie chcę być inwalidą (O Kazimierzu Radwańskim), „5 rzek”, 1966, nr 3, s. 11—12.

<sup>45</sup> Informacje o zamordowanych na podstawie pisma Państwowego Muzeum w Oświęcimiu z 31 VIII 1971 r.

Pełna lista aresztowanych brzmi: Wojciech Białoskórski, Teofil Brejnak, Jerzy Flantz, Stanisław Gierźberg, Janusz Hryniewicz, Jerzy Jędrzejczyk, Waclaw Karpiński, Czesław, Józef i Zygmunt Kempistowie, Jerzy Mierzwiński, Eugeniusz Morawski, Stanisław Nowacki, Kazimierz Radwański, Henryk Rafalik, Jerzy i Stanisław Rychterowie, Jerzy Witkowski (por. Bartoszewski, op. cit., s. 135—136).

z Turbina Starego, ur. 25 III 1896 r. tamże; 17 grudnia żandarm zastrzelił Stanisława Brzostka, rolnika ze wsi Choiny, ur. 4 VII 1898 r. tamże; 19 I 1942 r. padł od hitlerowskiej kuli Franciszek Kowalski, rolnik ze wsi Majdan Kozikowski, ur. 1 IV 1905 r. tamże.

W pierwszych dniach stycznia 1942 r. przystąpiono do systematycznego przeczesywania terenu Puszczy Białej. Akcje te przybrały na sile po ucieczce ze stalagu 324 grupy lekarzy i sanitariuszy z Włodzimierzem Diegtiariewem („Chłopcem z Salskich Stepów”) na czele, która miała miejsce na przełomie 1941 i 1942 r.

12 stycznia aresztowany został w Jarząbce Wincenty Gotkowski, robotnik z Udrzyna, ur. 27 XII 1926 r. tamże, który „pilotował” przez Puszcze Białą, a następnie przeprowadził przez granicę GG grupę Diegtiariewa. Z miejsca aresztowania udało się mu zbiec po stoczeniu walki wręcz z dwoma gestapowcami. W ramach odpowiedzialności rodzinnej gestapo aresztowało 13 stycznia w Udrzynie jego brata, Franciszka Gotkowskiego, ur. 3 XII 1904 r. w Bojanach, którego badano w „Browarze”, a następnie więziono w „Czerwoniaku” do 29 III 1942 r.

W okresie wiosennym okupant dokonywał zmasowanych uderzeń w ludność wiejską, która przechowywała uciekinierów. W dniach 12 i 13 maja przeprowadzono szeroką obławę z udziałem żandarmerii, gestapo i wojska. Akcją objęto wsie położone w północno-wschodniej części ówczesnego powiatu ostrowskiego, a mianowicie: Bartosy, Zgorzałowo, Rososz, Brzeźno, Suchcice, Chrośnice i Dzwonek. Podczas łapanki aresztowano ponad 50 osób, przy czym tylko w Suchcicach akcja dotknęła 17 rolników<sup>46</sup>. Spośród aresztowanych zginęli m. in.:

Jan Dzierżanowski, rolnik ze wsi Wysocze Bartosy, ur. 26 VI 1898 r. tamże, więzień Pawiaka, skąd 29 IX 1942 r. został przywieziony do Oświęcimia, w obozie oznaczony — jako Polak Polityczny — nr 64792, w dniu 24 VI 1944 r. przeniesiony do obozu w Buchenwaldzie, skąd nie

<sup>46</sup> Chronologia tych wydarzeń wymaga dalszych badań i ustaleń. Za relacją Kazimierza Jarnutowskiego (Ostrów Maz. 20 VI 1971), który był wtedy aresztowany w Suchcicach, przyjmuję, że nasilenie akcji przypadło w dniach 12—13 maja 1942 r. W relacjach zebranych przez autora od mieszkańców Bartosy i Suchcic występują następujące daty: 3, 12 i 15 maja oraz 10, 14, 16 i 22 czerwca. Wszystkie daty mają dotyczyć osób aresztowanych podczas represji za udzielanie pomocy jeńcom radzieckim zbiegłym z obozu w Grądach i Komorowie; daty te wskazują, że represje ciągnęły się nieprzerwanie przez maj i czerwiec.

W pierwszych dniach czerwca 1942 r. przeprowadzono wiele aresztowań w rejonie Brańszczyka. M. in. 3 czerwca były aresztowane w Tuchlinie mieszkanki tej wsi: Józefa Bala, ur. 24 IX 1876 r., którą osadzono na Pawiaku, skąd 13 X 1942 r. została przewieziona do Oświęcimia i oznaczona nr 22512, zginęła w obozie 28 X 1942 r.; Władysława Bala (córka), ur. 6 VI 1909 r., więzień Oświęcimia nr 22513, zginęła 15 XII 1942 r.

wrócił; Stanisława Dzierżanowska, chłopka ze wsi Wysocze Bartosy, żona wym. wyżej Jana, ur. 14 VI 1890 r. w Wiśniewie pow. Ostrołęka, aresztowana razem z mężem, więzień Pawiaka, skąd 13 X 1942 r. została przewieziona do Oświęcimia, gdzie została oznaczona — jako Polka Polityczna — nr 22520, zginęła 14 XI 1942 r.; Edward Głębocki, rolnik ze wsi Dzwonek, ur. w 1895 r. tamże, zginął w Oświęcimiu w listopadzie 1942 r., bliższych danych brak; Jan Głębocki, rolnik ze wsi Dzwonek, brat wyżej wym. Edwarda, ur. w 1907 r. tamże, zginął w Oświęcimiu, bliższych danych brak; Henryk Górski, rolnik z Suchcic, ur. 14 VII 1894 r. tamże, więzień Pawiaka, Oświęcimia i obozów na terenie Niemiec, brak danych o miejscu śmierci; Adam Łasiewicki, rolnik z Suchcic, ur. 30 XII 1909 r. tamże, w dniu 29 IV 1943 r. przywieziony do Oświęcimia transportem z Pawiaka, więzień nr 119336, zginął 27 VIII 1943 r.; Stanisława Olszewska, chłopka z Suchcic, ur. 1888 r., więzień Pawiaka, następnie przewieziona do Oświęcimia, gdzie zmarła zimą 1942 r.; Piotr Suchcicki, rolnik z Suchcic, szewc, ur. 13 IV 1895 r. tamże, w dniu 18 IX 1943 r. przywieziony do Oświęcimia transportem z Pawiaka, oznaczony nr 139390, brak danych o miejscu śmierci; Jan Wojsz rolnik z Suchcic, ur. w Wojaszach pow. Ostrołęka, rozstrzelany na Pawiaku, bliższych danych brak; Władysław Zyśk, rolnik ze wsi Zgorzałowo, sołtys tej wsi w latach 1938—1940, ur. 21 IV 1904 r., w Udrzynku, zginął w Oświęcimiu 22 XII 1942 r.

#### Dekonspiracja członków POZ i ZWZ.

Ostrów Mazowiecka 26—27 V 1942 r.

W 1942 r. dokonano wielu aresztowań — pojedynczych i zbiorowych — w ostrowskim środowisku konspiracyjnym. M. in. w końcu lutego aresztowano Witolda Gregorczyka („Reniewiczza”), handlowca, aktywnego członka ZWZ na terenie placówki Komorowo, ur. 21 VI 1916 r. w Ostrowi Mazowieckiej; po zwolnieniu z więzienia za okupem przeniósł się do Warszawy, walczył w powstaniu warszawskim, zginął 17 I 1945 r. na st. kol. w Piotrkowie Trybunalskim.

1 maja aresztowana została Henryka Pych, nauczycielka, harcerka, członek ZWZ-AK, łączniczka z komórki konspiracyjnej przerzutów za granicę. 30 maja wywieziona z Pawiaka do Ravensbrück z transportem 251 kobiet, gdzie przybyła 31 maja; mąż jej, Stanisław Pych, został wywieziony do Oświęcimia<sup>47</sup>.

<sup>47</sup> W. Bartoszewski, op. cit., s. 169, 171—172.

3 V 1942 r. aresztowano w rejonie Małkini 8 osób, które osadzono w obozie pracy w Treblince. W grupie tej byli m. in.: Kazimierz Borowy, robotnik

Mocnym ciosem wymierzonym w środowisko konspiracyjne ziemi ostrowskiej — szczególnie w POZ i ZWZ — była seria masowych aresztowań przeprowadzonych w ostatnich dniach maja, w czerwcu i pierwszych dniach lipca. Szczególnie szerokie rozmiary przybrały akcje te w nocy 26—27 i 27—28 maja 1942 r., obejmując m. in. Ostrów Mazowiecką, Brok, Porębę i Wąsewo. Złowrogim plonem obu akcji nocnych było zatrzymanie ponad 180 osób, w tym kilkunastu kobiet, które początkowo osadzono w szopach nie opodal „Browaru”, a następnie przewieziono krytymi samochodami na Pawiak<sup>48</sup>.

W dniu 27 maja o świcie miały miejsce w Ostrowi Mazowieckiej cztery egzekucje uliczne. Oto informacje o ofiarach tej akcji ludobójczej.

Franciszek Paweł Gawiński („Lech”), b. starszy sierżant Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie, działacz POZ, ur. 16 X 1899 r. w Okole pow. bydgoski; od stycznia 1940 r. zastępca komendanta Obwodu POZ — Ostrów Mazowiecka, w marcu 1942 r. przejął po Konstantym Kosińskim („Rawicz”) obowiązki komendanta Obwodu; dowódca

---

z Gliny, Waclaw Choromański, robotnik z Małkini, lat 28; Ryszard Czarkowski, robotnik z Gliny, lat 18; Eugeniusz Frydrych, robotnik z Klukowa, lat 18; Czesław Frydrych, robotnik z Klukowa, lat 20; Roman Socha, robotnik z okolic Małkini, lat 21, zginął w Oświęcimiu.

7 V 1942 r. w Broku rozstrzelano 7 osób; zbrodnia ta wymaga dalszych badań.

<sup>48</sup> Janina Kałańczyńska, Tragiczne losy ludności Ostrowi Mazowieckiej w czasie okupacji hitlerowskiej. Kopia maszynopisu, Gdańsk 1971, s. 3—4. Tamże: Wykaz kobiet i mężczyzn z Ostrowi Mazowieckiej przebywających w więzieniu na Pawiaku. Informacje o 82 osobach. Por. też: Ankieta członków ZBOWiD; Relacje: Henryka Jankowskiego, Kazimierza Krzyżanowskiego, Ireny Mistrzak (obecnie Dunajew).

Aresztowaniom towarzyszył rabunek mienia ostrowskich handlowców i rzemieślników. Na mocy zarządzenia komisarza Granicznego Policji Bezpieczeństwa w Ostrowi Mazowieckiej z 28 V 1942 r. „wywłaszczono dla zabezpieczenia handlowego” następujące osoby: Czesława Matysa, właściciela sklepu, Franciszka Budkiewicza, właściciela restauracji, Kazimierza Matuszewicza, właściciela sklepu, Aleksandra Juraszczyka, właściciela restauracji, Stanisława Skrzeczanowskiego, właściciela restauracji, Czesława Wyszyńskiego, właściciela zakładu szewskiego, Genowefę Kłapkowską, właścicielkę restauracji, Nikiela Ajdanę, handlowca, Franciszka Godlewskiego, handlowca, Bolesława Kandybowicza, szklarza, Jana Cichonia, handlowca wyrobami szklarskimi (por. Meldunek z 15 VI 1942 r. APW. Akta: Kreishauptmannschaft Ostrow, sygn. 48).

Decyzję w sprawie wywłaszczenia podjęto już 26 V 1942 r. Na tajnej liście oprócz w/w figurują: Zygmunt Kacpura, właściciel piekarni; Eugeniusz Dembek, właściciel zakładu fotograficznego; Czesław Czak, handlowiec; Antoni Krzyżanowski, właściciel sklepu szkła i porcelany; Mikołaj Kwiatkowski, dostawca towarów; Henryk Jankowski, właściciel restauracji w Ochódnie; Stanisław Mierzejewski, handlarz (por.: Liste über zu enteignende Geschäftsleute. Geheim; tamże, sygn. 48).

kompanii POZ, aresztowany w mieszkaniu w Ostrowi Maz. przy ul. Widnichowskiej, zabity nie opodal własnego domu <sup>49</sup>.

Czesław Matys („Bach”), handlowiec, działacz POZ, ur. 27 IV 1901 r. w Warszawie, komendant ostrowskiej placówki POZ; w lutym 1942 r. został szefem wywiadu Obwodu POZ — Ostrów Mazowiecka, aresztowany w mieszkaniu przy ulicy Brokowskiej (obecnie Partyzantów), maltretowany do utraty przytomności, a następnie zabity z pistoletu.

Roman Pielaszka, mieszkaniec z Warszawy, lat 37, kurier POZ na trasie Warszawa—Ostrów Mazowiecka, aresztowany podczas noclegu u Gawińskiego, zabity na ulicy Widnichowskiej.

Feliks Sierżan („Cedro”), inżynier geodeta, działacz ZWZ i PZP, ur. 12 V 1900 r. w Trzciance (obecnie pow. Wyszków); od 1934 r. pracował w Ostrowi Mazowieckiej na stanowisku kontrolera mierniczego z ramienia Izby Skarbowej w Warszawie; szef wywiadu ZWZ na obwód ostrowski, komendant placówki ZWZ Ostrów Mazowiecka i wreszcie komendant Obwodu; pełnił też funkcję Inspektora Ochrony Powstania na terenie Obwodu ZWZ — Ostrów Mazowiecka i oficera łącznikowego Komendy Podokręgu AK — Warszawa „Wschód”, działacz na rzecz połączenia wszystkich organizacji konspiracyjnych istniejących w powiecie ostrowskim w ramach PZP (Polski Związek Powstańczy); aresztowany w mieszkaniu przy ul. Głównej 10 (obecnie Świerczewskiego), zabity na ul. Jatkowej (obecnie Pocztowa); żona Sierżana, Irena („Cedrowa”), była kierownikiem punktu rozdzielczego prasy konspiracyjnej i rozkazów; córka Irena („Lena”) — łączniczką; córka Danuta (1927—1948) — gońcem i sanitariuszką 7 kompanii III/13 pp AK.

W grupie osób wywiezionych na Pawiak byli m. in.:

Jan Ciochoń, nauczyciel historii w ostrowskim Gimnazjum, zginął w Oświęcimiu. Jan Gawkowski, rolnik ze wsi Zastawie, lat 45, zginął w Oświęcimiu. Antoni Jankowski, murarz, ur. 1892 r. w Ostrowi, więzień Oświęcimia nr 63782, gdzie zginął około 15 X 1942 r. Zygmunt Kacpura, piekarz z Ostrowi, ur. 1 V 1901 r. w Warszawie, członek POZ, więzień Dachau, Oranienburga, Ravensbrück (nr 8562), skąd w lutym 1945 r. został deportowany do Mittelbau (nr 114318), data i miejsce śmierci nie zostały ustalone. Konstanty Klepacki, technik drogowy, ur. 6 I 1900 r. w Ostrowi; aresztowany był już w pierwszych dniach października 1939 r. i osadzony w Działdowie, skąd został zwolniony dzięki staraniom kolegów z Powiatowego Zarządu Drogowego w Ostrowi; więzień Oświęcimia nr 64815, gdzie zginął 6 XI 1942 r. Mieczysław Kłobukowski, ksiądz, proboszcz parafii Wąsewo, zginął w Oświęcimiu. Antoni Krzyżanowski, handlowiec, ur. 1889 r. w Rzańniku Szlachec-

<sup>49</sup> Relacja Alfreda Stelmaszczyka, 1970 r.



Ryc. 4. Czesław Matys



Ryc. 5. Feliks Sierżan



Ryc. 6. Konstanty Klepacki



Ryc. 7. Antoni Krzyżanowski





Ryc. 8. Witold Paweł Kulesza



Ryc. 9. Leon Wardaszko

kim pow. ostrowski, prezes Związku Kupców Polskich w Ostrowi, współorganizator ostrowskiego Obwodu POZ i szef wydziału organizacyjnego; więzień Oświęcimia nr 63798, gdzie zginął 27 X 1942 r. Witold Paweł Kulesza, lekarz z Ostrowi, ur. 22 III 1891 r. w Wysokiem Mazowieckiem, organizator i długoletni dyrektor szpitala powiatowego tamże w okresie międzywojennym, działacz społeczny, rzecznik dyscyplinarny Izby Lekarskiej Warszawsko-Białostockiej, członek Rady Nadzorczej Szpitala Psychiatrycznego w Choroszczy, uczestnik wojny obronnej w 1939 r. w grupie gen. Kleeberga; do Ostrowi przybył w pierwszych latach okupacji, gdzie był lekarzem miejskim i lekarzem szpitala powiatowego; działacz PCK w środowisku ostrowskim, członek służby zdrowia Obwodu ZWZ — Ostrów Mazowiecka, za co został aresztowany; więzień Oświęcimia — Polak Polityczny — nr 63802, dokąd został przywieziony transportem z Pawiaka 15 IX 1942 r., ofiarny lekarz obozu oświęcimskiego (m. in. leczył w obozie rodzin cygańskich); w 1945 r. powrócił do Ostrowi Mazowieckiej na dawniej zajmowane stanowisko lekarza miejskiego, w 1949 r. przeniósł się do Pruszkowa, gdzie zmarł 18 V 1957 r.<sup>50</sup> Franci-

<sup>50</sup> Dr Witold Paweł Kulesza. Wspomnienie pośmiertne prof. dra Józefa Grotta; Informacja dra Leona Surowskiego Ostrów Mazowiecka; Odpisy listów współwięźniów obozu oświęcimskiego udostępnione przez p. mgr farm. Janinę Kuleszową-Cieśląską z Londynu w 1971 r.

szek Mistrzak, technik drogowy, ur. 27 XI 1893 r. w Kutnie, w dniu 15 IX 1942 r. przywieziony do Oświęcimia transportem z Pawiaka, w obozie oznaczony — jako Polak Polityczny — nr 63817, zatrudniony był w biurze pomiarowym „Baubüro — Zentralbauleitung in Auschwitz” w dziale melioracji gruntów, zginął w Buchenwaldzie w styczniu 1945 r. Józef Pazik, rolnik ze wsi Mokrylas, lat 45, zginął w Oświęcimiu; Stanisław Szabłowski, rolnik ze wsi Zastawie, lat 50, zginął w Oświęcimiu; Zdzisław Szabłowski, rolnik ze wsi Zastawie, lat 25, zginął w Oświęcimiu. Leon Wardaszk, mierniczy przysięgły, ur. 22 X 1888 r. w Ostrowi Mazowieckiej, absolwent Szkoły Mierniczej w Warszawie, którą ukończył w 1924 r., więzień Oświęcimia nr 66803, zatrudniony był w biurze pomiarowym „Lotzky” — „Bodenwirtschaftsdienst” — „Meliorationen”; w dniu 26 V 1943 r. aresztowany z grupą 13 kolegów z biura pomiarowego i osadzony w „bunkrze” w ramach odpowiedzialności zbiorowej za ucieczkę z obozu oświęcimskiego 3 więźniów; po uciążliwych badaniach w oddziale politycznym rozstrzelany podczas egzekucji zbiorowej w dniu 25 VI 1943 r.; egzekucję wykonywali SS-mani na dziedzińcu bloku XI w asyście oficerów SS, Aumeiera i Grabnera <sup>51</sup>.

Wielu aresztowań dokonywano w pierwszych dniach czerwca 1942 r. 2 czerwca padł ofiarą Mieczysław Wieteska, inżynier elektryk, ur. 10 X 1899 r. w Łomży, absolwent Wyższej Szkoły Technicznej i wydziału elektrycznego Państwowej Szkoły Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie, kierownik Elektrowni Miejskiej w Ostrowi Mazowieckiej, a następnie w Wołkowysku, w 1931 r. ukończył zaocznie Instytut Politechniczny w Paryżu i otrzymał dyplom inżyniera elektryka, w połowie 1933 r. otworzył w Ostrowi Maz. przedsiębiorstwo elektryczne i sklep radiowy, znane pod nazwą „Biuro Techniczne «Elektron» — Inż. M. Wieteska”; w czasie okupacji prowadził punkt nasłuchu radiowego, do czego wykorzystywano naprawiane aparaty niemieckie; aresztowany podstępnie i osadzony na Pawiaku, w dniu 30 IX 1942 roku przywieziony z Pawiaka do Oświęcimia, gdzie otrzymał nr 66809, zginął 29 XI 1942 r.

4 czerwca aresztowany został Stanisław Florczak („Podjadek”), fryzjer, ur. 15 IV 1908 r. w Siestrzeni pow. błoński, b. członek KPP, a następnie PPS-Lewicy, utrzymywał kontakty ze Stanisławem Dubois; wstąpił do POZ, był dowódcą plutonu na terenie Komorowa, który wchodził w skład kompanii F. Gawińskiego; aresztowany przez gestapo 4 VI 1942 r., w ciężkim stanie wywieziony na Pawiak, zginął w Oświęcimiu 26 X 1942 r.

<sup>51</sup> Wilhelm Wohlfarth, W oświęcimskiej kaźni, „Przegląd Geodezyjny”, 1947, nr 2, s. 41.



Ryc. 10. Mieczysław Wieteska



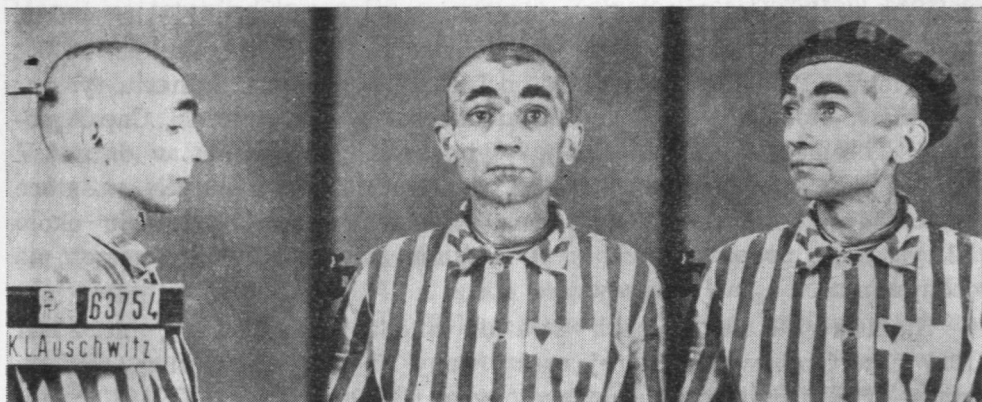
Ryc. 11. Stanisław Florczak



Ryc. 12. Ignacy Roman Krzywicki



Ryc. 13. Maksymilian Bańko



Ryc. 14. Stanisław Borowy

8 czerwca aresztowano Ignacego Romana Krzywickiego, b. komendanta Straży Granicznej w Grajewie, ur. 31 VII 1899 r. w Wesołej pow. Miechów, członka ZWZ od 15 III 1940 r., po aresztowaniu został wywieziony na Pawiak; zginął w Oświęcimiu 17 IX 1942 r. przed otrzymaniem numeru więziennego.

Kulminacyjnym punktem akcji terrorystyczno-represyjnych było nocne aresztowanie z 14 na 15 czerwca, którego ofiarą padło ponad 40 osób z Ostrowi Mazowieckiej, Komorowa, Wąsewa i wielu innych miejscowości<sup>52</sup>. Jeszcze 15 czerwca całą grupę przewieziono na Pawiak. W grupie tej było wielu działaczy znanych w środowiskach konspiracyjnych ziemi ostrowskiej.

Maksymilian Bańko („Krakus”), ogrodnik, ur. 1 X 1904 r. w Poznaniu, studia ukończył w Wyższej Szkole Rolniczej tamże, pracował w Szkole Podchorążych Piechoty w Komorowie, w czasie okupacji był zatrudniony jako pracownik fizyczny w koszarach Wehrmachtu; 4 IV 1940 r. wstąpił do POZ, szef wywiadu i propagandy placówki POZ — Komorowo, która obejmowała swoją działalnością także niemieckie koszaary, aresztowany 15 czerwca o godz. 3<sup>00</sup> w mieszkaniu przy ul. Cegielnianej 11, więzień Oświęcimia oznaczony — jako Polak Polityczny — nr 63750, zginął w obozie 2 X 1942 r.

Stanisław Borowy („Kabel”), malarz pokojowy, ur. 14 XII 1899 r. w Glinie, w czasie okupacji pracował jako palacz w pralni i łaźni w koszarach Wehrmachtu, 15 II 1940 r. wstąpił do POZ, łącznik w kompanii F. Gawińskiego, aresztowany 15 czerwca o godz. 5-tej w mieszkaniu, wię-

<sup>52</sup> J. Kałańczyńska, op. cit., s. 4; Ankiety członków ZBOWiD; Informacje rodzin; Wywiady terenowe.

więź Oświęcimia — Polak Polityczny — nr 63754, skąd w czasie ewakuacji obozu wywieziony został do Neuengamme i oznaczony nr 18785; w kwietniu 1945 r. przewieziony do Lubeki w grupie kilkunastu tysięcy więźniów, których załadowano na niemieckie okręty śmierci: „Cap Arcona”, „Thielbeck” i „Deutschland” w celu ich zatopienia; w dniu 3 V 1945 r. okręty były bombardowane podczas działań wojennych w Zatoce Lubeckiej; „Cap Arcona”, trafiona pociskiem, spłonęła, zginęło około 12 tys. osób, podobny los spotkał więźniów na pozostałych okrętach, na jednym z nich zginął Borowy.

Stanisław F a b i a ń s k i, strażnik mienia państwowego, ur. 26 III 1907 r. w Grabownicy Starej, aresztowany 15 czerwca, więź Oświęcimia — Polak Polityczny — oznaczony nr 63769, w dniu 18 IV 1943 r. został wywieziony do Gross-Rosen, a następnie do Oranienburga, gdzie zginął w 1944 r.

Janina K a ł a ń c z y ń s k a („Ewelina”), aktywny działacz POZ, lat 28; wspólnie z Heleną P ę k a ł ą przenosiła przez granicę Generalnej Guberni rozkazy, szyfry i gazetki konspiracyjne na teren Okręgu Białostockiego (docierała przez Podborze do Jasienicy, Andrzejewa, Czyżewa, Zambrowa i okolic Białegostoku); uczestniczka pomocy jeńcom radzieckim więzionym w stalagu 324; w grudniu 1941 r. aresztowana na przejściu granicznym w Podborzu i badana przez gestapo w Ostrowi Mazowieckiej pod zarzutem szpiegostwa na rzecz Związku Radzieckiego, ponownie aresztowana 15 VI 1942 r. i osadzona na Pawiaku, 12 XI 1942 r. deportowana do Oświęcimia, gdzie została oznaczona nr 24451, przetrwała obóz.

Stanisław S z k o d a, cieśla, ur. 30 VI 1899 r. w Jasienicy, zginął w Oświęcimiu 3 XI 1942 r.

W dniu 22 VI 1942 r. aresztowany został w Zawistach Podleśnych koło Małkini Jan Z a w i s t o w s k i, rolnik, ur. 10 XII 1895 r. tamże, 30 czerwca wywieziony z Pawiaka do Oświęcimia, gdzie był oznaczony — jako Polak Polityczny — nr 66829, zginął w obozie 2 XI 1942 r.

#### V. AKCJE TERRORYSTYCZNO-REPRESYJNE W OKRESIE LATO 1942 — WIOSNA 1943 R.

##### Egzekucja w Bołędach.

Niektóre aresztowania w drugiej połowie 1942 r.

W dniu 24 czerwca 1942 r. oddział piechoty niemieckiej, który maszerował szosą Zambrów—Czyżew, rozstrzelał 12 osób we wsi Bołędy, poło-

żonej na terenie Okręgu Białostockiego. Zginęło 6 partyzantów radzieckich oraz 6 mieszkańców tej wsi<sup>53</sup>.

Spalono dom mieszkalny Jana Brzezińskiego i wiatrak Mieczysława Rafalaka. Podczas egzekucji ocalał Leon Bieńkowski, robotnik, ur. 8 I 1903 r., który w momencie oddawania strzału padł na ziemię i został uznany za zabitego, pod osłoną nocy opuścił miejsce zbrodni.

2 lipca aresztowano Marcina Brzostka, rolnika z Rogóźni, ur. 12 X 1888 r. w Pólkach, członka AK, który współpracował z partyzantką radziecką; w dniu 13 XI 1942 r. został przywieziony do Oświęcimia, gdzie oznaczono go — jako Polaka Politycznego — nr 74559, zginął w obozie 22 I 1943 r.

Jesienią 1942 r. dokonano wielu aresztowań wśród członków ruchu oporu mieszkających w rejonie Małkini. Większość osób wywieziono na Pawiak, a następnie do obozu na Majdanek. Oto niektóre fakty:

14 września został aresztowany Antoni Kruszewski, rolnik z Małkini, 17 — Henryk Majewski, technik kolejowy, i Stanisław Siwek („Motyka”), rolnik z Klukowa, 20 — Stanisław Kalata, b. oficer WP z Sumiężnego<sup>54</sup>, 15 października — Apolonia Kordyszewska, chłopka z Bieli, Leon Kulesza, nauczyciel z Udrzyna, Tadeusz Łada, Władysław Maleńki i Eugeniusz Więclaw — rolnicy z Bieli<sup>55</sup>, 5 grudnia — Benedykt Zadrożny, rolnik z Gliny.

Spośród wyżej wymienionych zginęli na Majdanku: W. Maleńki i B. Zadrożny, w Hamburgu — H. Majewski.

H. Majewski, ur. 14 VIII 1921 r. w Gutach pow. Sokołów Podlaski, członek ZWZ od 1940 r.; w dniu 17 XI 1942 r. przywieziony do Oświęcimia, gdzie został oznaczony — jako Polak Polityczny — nr 75809, wywieziony do Hamburga w bliżej nie znanym okresie.

B. Zadrożny, ur. 21 III 1905 r. w Glinie, aresztowany za przynależność do AK przez gestapo w Małkini i wywieziony na Pawiak, z dniem 18 I 1943 r. osadzony na Majdanku, gdzie zginął 29 X 1943 r.<sup>56</sup>

<sup>53</sup> Nazwisk partyzantów radzieckich nie ustalono. Mieszkańcami Bołęd, którzy stracili życie podczas egzekucji, byli: Henryk Brzeziński, ur. w 1925 r., Antoni Chrobociński, rolnik, ur. w 1902 r., Wiktor Nowacki, rolnik, ur. w 1919 r., Mieczysław Rafalak, młynarz, ur. w 1920 r., Stanisław Skowroński, ur. w 1925 r., Franciszek Wajda, robotnik, ur. w 1893 r. (por.: ASGr. Woj. warszawskie, t. III, s. 462; Relacja Leona Bieńkowskiego z dnia 10 VIII 1971 r.).

<sup>54</sup> Ankieta Stanisława Siwka, b. więźnia obozu na Majdanku nr 1091, ur. 10 IV 1908 r.

<sup>55</sup> Ankiety b. więźniów obozu na Majdanku: Apolonii Kordyszewskiej (nr 2862), ur. 9 II 1916 r., i Leona Kuleszy (nr 3840), ur. 6 IV 1898 r.

<sup>56</sup> Relacja Ryszarda Czarkowskiego (1971 r.).

## Styczeń terroru

11 I 1943 r. dokonano łapanki we wsi Udrzyn, podczas której aresztowano 9 osób udzielających pomocy uciekinierom radzieckim; z grupy tej zginęli:

Stanisław Chrostowski, robotnik, ur. 29 IV 1917 r., więzień Pawiaka, Majdanka i Gross-Rosen, zginął w 1944 r.; Bronisław Korzeb, rolnik, ur. 1892 r. w Porębie, zginął na Majdanku w nie znanym bliżej okresie; Jan Obliński, rolnik, ur. w 1894 r. w Udrzynie, zamordowany na Majdanku w 1944 r.; Jan Szczuchura, rolnik, ur. 2 VIII 1918 r., więzień Majdanka i Gross-Rosen, zginął w 1944 r.<sup>57</sup>

Akcja w dniu 11 stycznia dotknęła także wieś Dudowiznę. W czasie łapanki zabity został rolnik z tej wsi, Aleksander Jachna, ur. 14 X 1915 r. tamże. 13 stycznia żandarmeria polowa przeprowadziła w Dudowiznie ponowną akcję represyjną. Aresztowano kilku partyzantów radzieckich, którzy przebywali w ziemlance nie opodal wsi, oraz 2 mieszkańców. Byli to:

Antoni Błachnio, gajowy z gajówki Nowiny położonej koło Dudowizny, lat 43, aresztowany za udzielanie pomocy uciekinierom radzieckim oraz polskim partyzantom, którzy odbywali ćwiczenia na terenie obchodu Błachnio, zabity 13 I 1943 r. w „Browarze”; Józef Jachna, rolnik, sołtys wsi Dudowizna, aktywny działacz wiejski, ur. 6 XI 1904 r. tamże, aresztowany za udzielanie pomocy uciekinierom radzieckim, rozstrzelany w „Browarze” 13 I 1943 r.<sup>58</sup>

15 stycznia aresztowano w Ostrowi Mazowieckiej i okolicy ponad 100 członków ruchu oporu, w tym znaczną grupę inteligencji; większość deportowano przez Pawiak do obozu na Majdanku<sup>59</sup>. W grupie tej znaleźli się m. in.:

Władysław Bereźnicki, adwokat, b. sędzia Sądu Pokoju w Ostrowi Maz., ur. 21 V 1887 r. w pow. olkuskim, studia prawnicze odbył w Dorpacie, działacz Stronnictwa Narodowego oraz stowarzyszeń społeczno-kulturalnych i spółdzielczych, długoletni radny ostrowskiej Rady Miejskiej, współorganizator komórek NOW w pow. ostrowskim, działacz cha-

<sup>57</sup> Kwestionariusze osób dotkniętych hitlerowskim terrorem za udzielanie pomocy jeńcom radzieckim. Wieś Udrzyn pow. Ostrów Maz. Zebrał Waclaw Komor — zbiory autora; Relacja W. Komora z dnia 25 XII 1970 r.

<sup>58</sup> Relacja Józefa Ryteliewskiego, sołtysa wsi Dudowizna pow. Ostrów Maz., z dnia 4 XII 1970 r.; Uzupelnienie tegoż z dnia 31 XII 1970 r.

<sup>59</sup> Ankieta Waclawa Karpińskiego („Korab”), pracownika umysłowego z Ostrowi Mazowieckiej, ur. 28 IX 1891 r. tamże, aresztowanego 15 I 1943 r. i osadzonego na Majdanku; po kilku tygodniach zwolnionego.



Ryc. 15. Henryk Majewski



Ryc. 16. Benedykt Zadrozny



Ryc. 17. Kazimierz Warchalski



Ryc. 18. Władysław Bereźnicki



rytatywny, organizator Ekspozytury Rady Głównej Opiekuńczej w Ostrowi Maz., zginął na Majdanku w bliżej nie znanym okresie 1943 r.<sup>60</sup>

Kazimierz Warchalski, dyrektor Gimnazjum w Ostrowi Mazowieckiej, w czasie okupacji nauczyciel Szkoły Podstawowej nr 1, ur. 15 II 1882 r. w Kielcach, studia wyższe odbył na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w latach 1905—1910, pracował jako nauczyciel w Kole, Łowiczu, Kielcach i Miechowie, w 1928 r. objął stanowisko dyrektora Gimnazjum w Ostrowi Maz., w latach okupacji organizował komplety tajnego nauczania w zakresie szkoły średniej, działacz Oddziału PCK w Ostrowi Maz. i pełnomocnik ZG PCK na powiat ostrowski, zginął na Majdanku wiosną 1943 r. w komorze gazowej po ciężkim tyfusie<sup>61</sup>.

23 stycznia w Lubotyniu Starym żandarmi z miejscowego posterunku zamordowali 8 osób spotkanych na wieczorku tanecznym, zorganizowanym przez młodzież w domu mieszkalnym Kaliksta Krajewskiego<sup>62</sup>.

W nocy z 24 na 25 stycznia przeprowadzono w Ostrowi Mazowieckiej i Komorowie łapankę, która trwała od godz. 21 do 1 po północy. W akcji wziął udział Reiner z 8 żandarmami i 8 policjantami, 7 ludzi z Sonderdienstu, zastępca kreishauptmanna Lenz oraz wielu innych. Schwytano w domach 150 osób<sup>63</sup>.

27 stycznia przeprowadzono całodzienną łapankę na terenie gminy Poręba, schwytano 160 ludzi. Jako środek nacisku zastosowano konfiskatę bydła, zagrożenie Oświęcimiem i wywłaszczeniem z gospodarstw. W akcji wzięły udział następujące siły: 6 policjantów granatowych, 2 żandarmów, 5 sonderdienstmannów, zastępca kreishauptmanna Lenz, kierownik Arbeitsamtu w Ostrowi Maz. Pürschel oraz jego pracownicy<sup>64</sup>.

<sup>60</sup> Relacja mgra Leona Mireckiego, bliskiego współpracownika W. Bereźnickiego (1971 r.).

<sup>61</sup> Materiały dotyczące studiów K. Warchalskiego — Archiwum UJ w Krakowie, sygn. WF II 478 i 479; Pismo Archiwum UJ z 17 IV 1971 r.; Relacja W. Karpińskiego (1971 r.).

<sup>62</sup> Życie stracili: Jan Ałdycki, rolnik z Sulęcina Włościańskiego, lat 22; Zygmunt Białuk, rolnik z Lubotynia Wiók, lat 24; Kazimierz Białuk, rolnik zamieszkały tamże, lat 20; Franciszek Jasionek, rolnik zamieszkały tamże, ur. 9 VII 1923 r.; Stefania Kosewska, chłopka z Lubotynia Starego, lat 40; Juliana Kosewska, zamieszkała tamże, ur. 18 XI 1927 r., córka Stefanii; Czesław Nagórka, rolnik z Dąbrowy, lat 19; Józef Podbielski, rolnik z Chmielewa, lat 18 (por.: Ankieta. Egzekucje—Groby, 1939—1945. Woj. białostockie, t. II, s. 176—Archiwum GKBZHwP); Informacja Władysława Kozikowskiego, sołtysa wsi Lubotyń Stary (1971).

<sup>63</sup> S. Biernacki, J. Stoch, op. cit., s. 57.

<sup>64</sup> Tamże.

## Represje w okresie 2 II—8 V 1943 r.

W okresie tym byli aresztowani i zginęli m. in.<sup>65</sup>:

Jan Wojciechowski („Grab”), b. starszy ogniomistrz 18 pał-u, ur. 29 XI 1901 r. w Grabowie koło Łomży, w czasie okupacji był głównym księgowym mleczarni w Komorowie, która podlegała Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Ostrowi Maz., członek oddziału ZWZ we wsi Stok, aresztowany w miejscu pracy 2 II 1943 r., zginął 29 maja tegoż roku podczas egzekucji dokonanej na terenie getta przy ul. Gęsiej w Warszawie<sup>66</sup>; Stanisław Piórkowski, danych biograficznych brak, członek ZWZ od 1940 r., żołnierz AK, aresztowany 3 II 1943 r., zginął w Oświęcimiu; Antoni Brejnakowski, rolnik z Tuchlina, ur. 21 II 1897 r. tamże, aresztowany 3 III 1943 r. za współdziałanie z Szymonem Krawczenko („Szymon”), dowódcą grupy partyzantów radzieckich, rozstrzelany przez żandarmów w dniu aresztowania koło wsi Dudowizna; Stefan Brejnakowski, rolnik z Tuchlina, ur. 30 IX 1911 r. tamże, brat Antoniego, z którym został aresztowany i rozstrzelany; Jan Kowalczyk, rolnik z Broku, ur. 29 IV 1900 r., aresztowany 26 III 1943 r. w Ostrowi Maz. za udział w ruchu oporu, zginął bez wieści.

Andrzej Jóźwiak, ur. 30 XI 1879 r. w Płocku, aresztowany 5 IV 1943 r. za działalność polityczną, więzień Oświęcimia nr 119284, w dniu 20 VIII 1944 r. przeniesiony do obozu Natzweiler (nr więźnia 31083), gdzie zginął 16 III 1945 r.; Bolesław Przygoda, krawiec, ur. 6 XI 1906 r. w Białymblocie, członek ZWZ od 1940 r., łącznik AK na terenie Ostrów Mazowiecka—Warszawa, aresztowany 5 IV 1943 r. podczas powrotu z Warszawy, więzień Oświęcimia nr 119410, skąd został przeniesiony do Buchenwaldu, brak bliższych danych o miejscu śmierci.

W dniu 3 maja hitlerowcy przeprowadzili obławę w Udrzynie. W domach mieszkalnych i budynkach gospodarczych dokonano rewizji w poszukiwaniu uciekinierów radzieckich. Mężczyzn spędzono na plac położony w środku wsi, gdzie nalegano, by wskazać osoby udzielające pomocy uciekinierom. Wobec fiaska tej próby hitlerowcy dotkliwie pobili 5 osób. Byli to: Jan Zasłona, Franciszek Bala, Stanisław Paradowski, Jan Perzyna i Józef Perzyna. Sołtysa, Adama Zyśka, przesłuchiowano w kręgu kilku oficerów, przystawiano mu pistolet do głowy, grożono rozstrzelaniem. Kiedy zawiodły wszystkie próby, hitlerowcy okrutnie pobili Bronisława Maciocha i Stanisława Ołdakow-

<sup>65</sup> W dniach 24—25 III 1943 r. padło ofiarą łapanek około 700 osób, pasażerów pociągów jadących do Warszawy z Ostrołęki i Małkini (por.: W. Bartoszewski, op. cit., s. 249).

<sup>66</sup> Tamże, s. 267.

skiego, a jeden z oficerów wygłosił przemówienie następującej treści: „Zasłużyliście wszyscy na karę śmierci, ale pan pułkownik zmiłował się nad wami i na razie wam daruje, ale jeżeli będziecie nadal utrzymywać kontakty z Rosjanami i udzielać im pomocy, to następnym razem wieś spalimy, a was wszystkich rozstrzelamy”. Po tej groźbie, która nie odniosła żadnego skutku, kazano rozejść się do domów<sup>67</sup>.

7 maja gestapowiec zastrzelił w Ostrowi Mazowieckiej Stefana Antoniego Sienkiewicza, masarza, lat 42, przyczyną egzekucji była pomoc udzielana partyzantom.

8 maja w Nowym Borku koło Andrzejewa hitlerowcy pod osłoną nocy rozstrzelali 5 osób podejrzanych o współpracę z ruchem oporu. Zagrody otoczono kordonem, po egzekucji zabudowania spalono. Życie stracili członkowie 2 rodzin: Zarębów i Narożnych<sup>68</sup>.

### Odwet po zamachu na starostę Ekerta

15 III 1943 r. został powołany na stanowisko starosty powiatowego i radcy rządowego w Ostrowi Mazowieckiej dr Reinhold Ekert, od września 1939 r. zatrudniony w okręgu krakowskim<sup>69</sup>.

Polski ruch oporu wydał na Ekerta wyrok śmierci, który wykonano nań w Ostrowi Mazowieckiej 25 maja przed godziną 8, kiedy dygnitarz hitlerowski jechał powozem do biura Starostwa Powiatowego. Już w kilka godzin po zamachu dokonano w mieście masowych aresztowań zakładników. Akcją objęto również pobliskie wsie: Bąkówkę, Komorowo Stare, Koziki, Lubiejewo, Popielarnie, Rogóźnię, Sielc. Władysław Szółkowski, jeden z aresztowanych zakładników w Rogóźni, podaje, że schwytano 220 osób, które przetrzymywano początkowo w „Browarze”, a następnie w „Czerwoniaku”. W Ostrowi Mazowieckiej grasowały patrole policyjne i wojskowe, które strzelały do spotkanych ludzi. W pamięci miejscowej ludności utkwiły głównie zbrodnie dokonane w nocy z 25 na 26 maja przez hauptmanna Maxa Eberlinga, nazywanego „Napoleonem”, dowódcę 1 kompanii ochrony 954 batalionu.

Dotychczas ustalono, że z rąk Eberlinga zginęli m. in.: Tadeusz Malinowski, brak bliższych danych; Waclaw Rytel, lat 59, kuzyn

<sup>67</sup> Relacja T. Komora z 28 V 1971 r.

<sup>68</sup> Byli to: Franciszek Zaręba, rolnik, lat 40; Stanisław Zaręba, rolnik, lat 30; Eugenia Zaręba, córka Franciszka, lat 11; Rozalia Narożna, chłopka, lat 43; Feliksa Narożna, córka Rozalii, lat 14 (por.: ASGr. Woj. warszawskiego, t. III, s. 464).

<sup>69</sup> Por. wspomnienie pośmiertne podpisane przez Ludwiga Fischera, gubernatora dystryktu warszawskiego, „Warschauer Zeitung”, 1943, nr 130, s. 8.

dra Eugeniusza Rytla; Piotr W a n i e w s k i, rolnik z Ostrowi Maz., ur. 17 VII 1895 r. tamże. Pozostałe ofiary „krwawej nocy” pozostają nie znane; nie znany też faktycznego stanu dokonanych wtedy zbrodni <sup>70</sup>.

Zakładników przetrzymywanych w „Czerwoniaku” postanowiono rozstrzelać podczas egzekucji zbiorowej. Brak materiałów nie pozwala ustalić, ile osób zginęło w czasie tej akcji odwetowej. Władysław S z o ł k o w s k i stwierdza, że 26 maja tylko na polach Gut Bujno rozstrzelano 140 osób <sup>71</sup>. Zdołano ustalić, że w grupie tej byli m. in.: Władysław K e m p i s t y, rolnik z Popielarni, ur. 21 XI 1908 r. tamże; Antoni M a k o w s k i, rolnik z Popielarni, ur. 11 II 1910 r. tamże; Zygmunt S k r z e c z, mieszkaniec Długosiodła, członek AK. Wiele osób jak: Piotr G ó r s k i, Czesław N o w i c k i oraz Stefan P r z y b y ł o w s k i z Ostrowi Mazowieckiej — padło od kul podczas próby ucieczki <sup>72</sup>.

Rozstrzelanie 140 zakładników na polach Gut Bujno było jedną z największych akcji odwetowych na terenach okupowanej Polski <sup>73</sup>. Trzeba jednak pamiętać, że akcji odwetowych po zamachu na Ekerta hitlerowcy nie zakończyli zbiorową egzekucją w dniu 26 maja. Egzekucje odwetowe, poprzedzone łapankami — głównie w porze nocnej — trwały kilka dni. Zakładników rozstrzeliwano także koło gajówki Stawek, nieopodal Ostrowi Mazowieckiej, w pobliżu gajówki Sagaje w lesie bielskim, w Zglecze-

<sup>70</sup> Jednym z uczestników rozboju Eberlinga był jego podwładny, st. szer. Kurt Walter Egert, ur. 19 X 1900 r. w Freibergu (Saksonia), wzięty do niewoli przez aliantów jako jeńiec wojenny nr 31 G-1530055, przesłuchiwany 27 I 1945 r. Z zeznań Egerta wynika, że owej „krwawej nocy” zginęło w Ostrowi Maz. 5 osób. Podał on, że prawdziwość jego zeznań mogą potwierdzić następujący żołnierze 1 kompanii ochrony: Franz Pietsch, Alfred Janisch, ordynans Eberlinga, Karl Schmidt, Walter Rechm, Rudolf Hartman. Eberling współdziałał z Boppem i Leistnerem vel Leisterem, funkcjonariuszami Komendantury Gestapo w Ostrowi Mazowieckiej (por.: Fragment zeznań W. K. Egerta, udostępniony autorowi przez mgra Zdzisława Jasko (1967 r.) — Archiwum GKBZHWP).

<sup>71</sup> Władysławowi Szólkowskiemu, ur. 10 V 1923 r. w Rogóźni, powiodła się ucieczka z samochodu ciężarowego, który odjechał sprzed „Czerwoniaka” 26 V 1943 r. między godziną 14 a 15. W grupie uciekinierów znaleźli się również: Jan Kwiatkowski, ur. 7 X 1905 r., murarz z Ostrowi Mazowieckiej, Zdzisław Lewandowski („Tarzan”), ur. 9 VII 1923 r., mieszkaniec Ostrowi Mazowieckiej, członek ruchu oporu; Waclaw Szólkowski, ur. w 1902 r., rolnik z Rogóźni; Jan Wójcicki, rolnik z Popielarni.

<sup>72</sup> M. Bartniczka, Kurpiowszczyzna oskarża. „Krwawa noc” w Ostrowi Mazowieckiej, „Trybuna Mazowiecka”, nr 119 z 20 V 1970 r., s. 4, oraz uzupełnienie „TM”, nr 130 z 3 VI 1970 r., s. 4.

<sup>73</sup> Cz. Madajczak, op. cit., t. II, s. 240.

10 V 1970 r. na miejscu egzekucji polskich zakładników w Gutach Bujno odsłonięto pomnik. Na cokole znalazło się nazwisko hitlerowca Ekerta, nie pomyślano natomiast o umieszczeniu kilku nazwisk osób zamordowanych. Napis na pomniku błędnie informuje, że Polacy byli rozstrzelani na początku czerwca 1943 r.

wie Szlacheckim. W ramach akcji odwetowej po zamachu na Ekerta dokonano pacyfikacji wsi Koziki i Fidury, co było kulminacyjnym punktem czerwcowej fali terroru.

### Terror w czerwcu 1943 r. Pacyfikacja wsi Koziki i Fidury

3 czerwca rozstrzelano w Zalesiu Jana Szulkowskiego, rolnika, ur. 20 II 1908 r. tamże, „przyczyną” egzekucji było niewywiązywanie się z nałożonych kontyngentów. W tym samym dniu aresztowany został Tadeusz Użarowski, robotnik z Broku, ur. 22 II 1916 r. tamże, członek ruchu oporu, zginął bez wieści.

13 czerwca — w dzień Zielonych Świątek — żandarmeria dokonała pacyfikacji 2 wsi położonych na wschodnich krańcach Puszczy Białej, w pobliżu Ostrowi Mazowieckiej — Kozik i Fidur. Przeprowadzenie akcji zabezpieczały posterunki wojskowe, rozstawione gęsto szpalerem wokół obu wsi, jak również gniazda karabinów maszynowych, rozmieszczone na dachach budynków mieszkalnych i gospodarczych. Pacyfikację rozpoczęto od gęstego ostrzelania zagród z broni ręcznej i maszynowej. W Kozikach zamordowano przy użyciu toporów i broni palnej 13 osób — dorosłych i dzieci<sup>74</sup>. Spalono doszczętnie zabudowania 2 rolników: Władysława Filipiaka i Baltazara Zyśka, mienie zrabowano.

W przemówieniu do ludności podano, że publiczna egzekucja była odwetem za zamach na Ekerta, ścinanie linii telefonicznych przez partyzantów i napady na niemieckie samochody wojskowe na trasie Ostrów Mazowiecka—Wyszków, miała też ostrzec mieszkańców powiatu ostrowskiego przed „zamachami na niemieckie dzieło odbudowy w GG”.

W pobliskich Fidurach zamordowano przez klucie bagnietami, palenie żywcem i rozstrzeliwanie 8 osób<sup>75</sup>. Spalono zabudowania i zrabowano

<sup>74</sup> Byli to: Stefania Filipiak, lat 26; Stanisława Filipiak, lat 8; Irena Filipiak, lat 4; Antoni Jasiński, rolnik, ur. w 1917 r.; Józefa Piędziak; Józef Piędziak; Czesława Piędziak; Aleksander Rosiński, rolnik, ur. 22 VI 1915 r.; Józef Ruszkowski, rolnik, ur. 24 XI 1919 r.; Franciszek Ruszkowski, robotnik, ur. 11 VIII 1924 r.; Ignacy Stankiewicz, rolnik, ur. 2 XI 1901 r.; Baltazar Zyśk, rolnik, ur. 9 I 1890 r.; Marian Zyśk, ur. 11 II 1925 r. (por.: Relacje Franciszka Ciecierskiego, sołtysa wsi Koziki, z 6 VII 1971 r. i 23 VII 1971 r. Relacja Piotra Saka z Ostrowi Mazowieckiej z 15 VIII 1971 r. Relacja ustna Franciszka Jasińskiego z Kozik z 23 IX 1971 r.).

<sup>75</sup> Informacja Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Nagoszewie z dnia 29 VII 1971 r.; Relacja Eugeniusza Jasińskiego, sołtysa wsi Fidury, z dnia 25 VII 1971 r. Podczas egzekucji życie stracili: Aleksander Fidura, Henryk Fidura, s. Andrzeja, Henryk Fidura, s. Antoniego, Stanisław Fidura, Ansgary Puścian, Piotr Puścian, Józef Samsel, Marian Śladewski.

Ryc. 19. Rodzina Wiśniewskich z Nieskórza. Od lewej stoją: Stanisław, osoba o nieznanym nazwisku, Helena, Józef Mieczysław; siedzą: Józef, Ewa, Franciszek



mienie następujących rolników: Andrzeja Fidury, Henryka Fidury, s. Antoniego, Stanisława Fidury, Tomasza Fidury i Piotra Puściana.

18 czerwca ze wsi Pęchratka Mała, położonej na terenie Okręgu Białostockiego, amtskomisarz z Jasienicy — Paul Gotschewski — zastrzelił w zagrodzie Józefa Domagały 4 osoby: Byli to:

Helena Domagała, chłopka z Jasienicy, ur. 17 V 1896 r. tamże; Tadeusz Domagała, rolnik z Jasienicy, ur. 26 X 1925 r.; Tadeusz Malec, rolnik z Kalinowa; Mieczysław Ościłowski, rolnik z Kalinowa.

Zbrodnia była odwetem za zlikwidowanie przez grupę bojową AK w dniu 17 czerwca w Paproci Dużej hitlerowskiego służalca sołtysa Müllera. W akcji likwidacyjnej brali udział Malec i Ościłowski <sup>76</sup>.

20 czerwca żandarmeria z posterunku w Jasienicy aresztowała w Nieskórzu 6 osób z rodziny Franciszka Wiśniewskiego, które początkowo przetrzymywano w tzw. „Cemenciaku” na posterunku w Jasienicy, a następnie osadzono w więzieniu w Łomży. Około 4 lipca wszystkich rozstrzelano w „Jeziorkowskim Lesie” koło Łomży <sup>77</sup>.

<sup>76</sup> List Jerzego Jabłonki, Nieszków 4 VII 1971 r.; Relacja Tadeusza Tomczyka, Warszawa 25 VIII 1971 r.

<sup>77</sup> Por. Akta Ns 29—33/70 — Składnica Akt Sądu Powiatowego. Życie stracili:

Zbrodnia dokonana na rodzinie Wiśniewskich była odwetem za udzielenie przez nich w nocy z 30 na 31 maja kwater oddziałowi podchorążych AK, który w wyniku donosu konfidenta został zaatakowany na kwaterach przez plutony żandarmerii z kilku posterunków. W walce z hitlerowcami — stoczonej 31 maja w godzinach rannych — poległo 2 partyzantów: kapral podchorąży Jerzy Dolnicki („Łada”) i kapral podchorąży Bolesław Stanisław Kisiel („Prusak”). Po walce oddział partyzancki wycofał się przez Nieszków do pobliskiego lasu nazywanego „Dębniakiem”, położonego przy szosie Ostrów Mazowiecka—Andrzejewo <sup>78</sup>.

29 czerwca aresztowano w Komorowie koło Ostrowi Maz. Aleksandra Wachowskiego („Grzmot”), inwalidę wojennego, ur. w 1899 r. w Daniłowie, kierownika sekcji propagandy placówki ZWZ — Komorowo; do realizacji zadań konspiracyjnych wykorzystywał swoje inwalidztwo (brak nogi), w drewnianej protezie przenosił prasę konspiracyjną, m. in. gazetkę odręczną pt. „Komorowianka”, ulotki i instrukcje; z materiałami propagandowymi docierał na teren koszar Wehrmachtu w Komorowie, zamordowany został 29 XI 1943 r. w Warszawie przy ul. Dzielnej 24 (Pawiak — Serbia) po ciężkich torturach podczas badań; organizacja wykupiła jego ciało, które pochowano na cmentarzu bródnowskim w Warszawie <sup>79</sup>.

W czerwcu 1943 r. (data nie została ustalona) aresztowano w Ostrowi Mazowieckiej Antoniego Winogradowa, lekarza weterynarii, członka ruchu oporu, ur. 18 V 1906 r.; studia wyższe odbył na Wydziale Weterynarii Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 1936—1938 rozwijał aktywną działalność w warszawskim środowisku akademickim. W okresie okupacji pracował w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Ostrowi Maz., więzień Oświęcimia nr 139487; 15 I 1945 r. przybył do Buchenwaldu, brak danych o miejscu śmierci <sup>80</sup>.

---

Józef, lat 82, Franciszek, rolnik, ur. 8 VIII 1884 r., Ewa, chłopka, żona Franciszka, ur. 18 X 1894 r., Stanisław, rolnik, syn Franciszka, ur. 27 IX 1917 r., Helena, córka Franciszka, ur. 10 VIII 1921 r., Józef Mieczysław, syn Franciszka, ur. 16 XII 1924 r.

<sup>78</sup> J. Jabłonka, *Chcieliśmy walczyć*, w: *Gotuj broń. Wspomnienia chłopów z lat 1939—1948*, Warszawa 1969, s. 129; *Relacja Kazimierzy Ogrodnik (z d. Wiśniewska)*, która ocalała dzięki przebywaniu w krytycznym dniu poza domem rodziców.

<sup>79</sup> *Relacja Delfiny Mazurowej i Ignacego Sworowskiego z Ostrowi Mazowieckiej (1971 r.)*.

<sup>80</sup> Okoliczności aresztowania A. Winogradowa wymagają dalszych badań terenowych.

VI. NASILENIE TERRORU  
W OKRESIE LATO 1943 — WIOSNA 1944 R.

Aresztowania 19—20 VII 1943 r.  
w Ostrowi Mazowieckiej i okolicy

W nocy z 19 na 20 lipca 1943 r. dokonano kolejnego aresztowania z listy. Patrole policyjno-wojskowe uderzyły jednocześnie w kilku punktach powiatu ostrowskiego, jak: Ostrów Mazowiecka, Brok, Brańszczyk, Czerwin, Długosiodło, Małkinia, Poręba, Wąsewo. Zabieranie ludzi z łózek, brutalne traktowanie aresztowanych, a nawet kobiet i dzieci, gwałt i przemoc — wywoływały często próbę samoobrony, zwalczanej bez pardonu. W miejscach aresztowania zginęli m. in.:

Tomasz B a g i ń s k i, rolnik z Zastawia, ur. 6 VIII 1895 r. tamże, zabity został podczas próby ucieczki; Józef N o w i c k i, kowal z Ostrowi, ur. 18 III 1911 r., zabity został podczas próby stawiania oporu.

Aresztowane osoby przekazano policji bezpieczeństwa i osadzono w „Browarze” oraz „Czerwoniaku”. Jeszcze 20 lipca w godzinach popołudniowych odeszły z Ostrowi transporty samochodowe na Pawiak; według relacji aresztowanych, deportowano 140—150 osób<sup>81</sup>. Transporty odprowadzono także z placówki gestapo w Małkini. W niemieckim meldunku z tej akcji znajdujemy informacje, że aresztowano 162 osoby i „prawdopodobnie część aresztowanych skierowano do obozów koncentracyjnych”<sup>82</sup>. Poprawiając ten zdumiewający meldunek stwierdzamy: nie „prawdopodobnie”, lecz na pewno, nie „część”, lecz ogromną większość deportowano przez Pawiak do obozu w Oświęcimiu. Dotychczas nie udało ustalić, czy ktoś z aresztowanych został zwolniony z „Browaru” lub „Czerwoniaka”.

Z deportowanych osób zginął w Dachau Aleksander B o r k o w s k i („Wilk”) — masarz z Ostrowi, b. ogniomistrz 18 pułku artylerii lekkiej, ur. 8 II 1902 r. w Jabłonie, członek komendy placówki ZWZ-AK — Ostrów Mazowiecka, więzień Oświęcimia nr 138816, a następnie Dachau nr 149069, gdzie zginął 3 V 1945 r.

W Oświęcimiu ponieśli śmierć m. in.: Józef K e m p i s t y z Wąsewa, lat 40; Stanisław K r y s t o s i k, rolnik z Mokregolasu, lat 35; Antoni

<sup>81</sup> Relacje osób aresztowanych 20 VII 1943 r.: Wacława K a r p i ń s k i e g o („Korab”), więzień Oświęcimia nr 139012, Buchenwaldu i innych obozów, Ostrów Maz. 1971 r.; Henryka P a w ł o w s k i e g o („Błoniak”), handlowca z Wąsewa, ur. 20 I 1904 r., więzień Oświęcimia, Oranienburga i innych obozów, Wąsewo 1971 r. B a r t o s z e w s k i (op. cit., s. 26) podaje, że 21 lipca 1943 r. przywieziono na Pawiak z Ostrowi Maz. i Małkini 200 mężczyzn i 21 kobiet.

<sup>82</sup> APW. Kreishauptmannschaft Ostrów.



K o w a l e w s k i, rolnik z Bartos, lat 50; Henryk R a t y ń s k i, robotnik rzeczny z Zawist Podleśnych, ur. 26 VIII 1910 r., żołnierz 5 pp Legionów, uczestnik walk pod Pułtuskim w 1939 r., więzień Oświęcimia nr 139293, gdzie zginął w bliżej nie znanym okresie; Franciszek S p o d n i e w s k i, członek ZWZ-AK placówki Komorowo, ur. 12 X 1905 r.; Piotr Z d u n e k, stolarz z Rososzy, członek ZWZ-AK, ur. 1901 r., zginął w październiku 1944 r.

### Niektóre aresztowania i egzekucje w sierpniu i wrześniu 1943 r.

7 sierpnia aresztowano Wacława U ż a r o w s k i e g o, robotnika leśnego z Broku, ur. 15 VII 1888 r. tamże; zginął bez wieści; 19 sierpnia padł ofiarą aresztowania Jerzy Z a w i s t o w s k i, rolnik ze wsi Złotki Pułazie, ur. 22 XI 1913 r. tamże, dowódca plutonu AK, więzień Łomży i Stutthofu.

W drugiej połowie sierpnia 1943 r. rozstrzelano w Ugniewie 40 osób<sup>83</sup>, mieszkańców Dąbrowy i Paproci Dużej, w tym całe rodziny z małymi dziećmi. Mordu dokonało gestapo z Łomży, żandarmeria z posterunku w Jasienicy i amtskomisarz Gotschewski. Egzekucja była odwetem za zabicie wspomnianego już Müllera, hitlerowskiego sługusa. Z Paproci Dużej straciło życie 36 osób, z Dąbrowy — 4 (por. Aneks).

W nocy z 1 na 2 września zginął w „Browarze” Piotr M r o c z k o w s k i, murarz z Komorowa, ur. w 1903 r., członek AK, aresztowany 28 VII 1943 r. Wtedy też aresztowano jego żonę, Stefanię M r o c z k o w s k ą („Steńka”), członka ruchu oporu, którą osadzono w Oświęcimiu (nr więźnia 64445), Ravensbrück i Neustadt.

8 września hitlerowcy zabili Henryka R o w i e ń s k i e g o, rolnika z Dybek, lat 19, zginął podczas próby ucieczki przed aresztowaniem.

11 września w Bołędach Ciemnych gestapo z Łomży rozstrzelało 21 osób, w tym 2 obywateli radzieckich o nie ustalonych nazwiskach i 19 Polaków — mieszkańców tejże wsi. „Przyczyną” egzekucji była współpraca ludności wiejskiej z polskimi i radzieckimi partyzantami. Życie stracili członkowie 3 rodzin<sup>84</sup>.

<sup>83</sup> ASGr. Woj. Warszawskie, t. III, s. 485 wykazuje 38 osób, w czasie badań terenowych ustalono 40. Ankieta sporządzona jest niedbale, brak imion rozstrzelanych osób. Tuż po wyzwoleniu było to możliwe do ustalenia, dziś zaś trudno przeprowadzić pełną weryfikację zawartych informacji i zbierać dane biograficzne, szczególnie o dzieciach. W trakcie badań terenowych uzupełniono większość brakujących imion oraz wiek pomordowanych osób.

W pracy „Hitlerowski terror na wsi polskiej 1939—1945”, Warszawa 1965, s. 137, pominięto nazwę miejscowości, w której dokonano tej egzekucji.

<sup>84</sup> Z rodziny R a f a l a k ó w zamordowano: Jana, rolnika, lat 50; Eugenię, chłop-

11 września w Drewnowie Gołyń żandarmeria z Łomży rozstrzelała 9 osób<sup>85</sup>. „Przyczyną” egzekucji było udzielanie kwater partyzantom, o czym doniósł miejscowy konfident. Egzekucja miała wyjątkowo zbrodniczy charakter. Hitlerowcy szczególnie okrutnie znęcali się nad mężczyznami. M. in. Piotrowi Ł u n i e w s k i e m u oraz jego synom — Lucjanowi i Marcinowi — obcięto uszy i nos.

14 września aresztowano 13 osób w rejonie Bogut, Ciechanowca, Nura i Zuzeli — miejscowości położonych na terenie Okręgu Białostockiego<sup>86</sup>.

28 września aresztowano w tamtym rejonie 9 osób. W grupie tej znalazł się m. in. Wojciech S a w i c k i, rolnik ze wsi Szpice Chojnowo, ur. 15 II 1912 r. tamże, więzień Majdanka nr 4749, skąd 9 IV 1944 r. został przewieziony do Oświęcimia, gdzie otrzymał nr 183544; więzień Buchenwaldu i Dachau.

We wrześniu 1943 r. została aresztowana w Małkini za usiłowanie przekroczenia granicy Janina K o l ę d o, działaczka konspiracyjna, która posługiwała się fałszywym nazwiskiem Zofia Krystyna G r z y b o w s k a, w dniu 5 października wywieziona z Pawiaka do Oświęcimia, gdzie przebywała do wyzwolenia w styczniu 1945 r.<sup>87</sup>

kę, lat 48; Jana (juniora), lat 14; Czesława, lat 10; Janinę, lat 8. Z rodziny R e m i s z e w s k i c h zginęli: Władysław, rolnik, lat 52; Bronisława, chłopka, lat 52; Jan, rolnik, lat 24; Bolesław, rolnik, lat 18; Franciszek, lat 16; Michalina, lat 13; Ryszard, lat 9. Z rodziny Z a r ę b ó w życie stracili: Władysław, rolnik, lat 65; Antonina, gospodyni domowa, lat 65; Edward, rolnik, lat 35; Jadwiga, chłopka, żona Edwarda, lat 30; Tadeusz, rolnik, lat 23; Sabina, lat 19; Jan, lat 18 (por. ASGr. Woj. warszawskie, t. III, s. 463). W pracy „Hitlerowski terror na wsi polskiej”, s. 137, pominięto nazwę miejscowości, w której dokonano egzekucji.

<sup>85</sup> Byli to następujący członkowie rodziny Ł u n i e w s k i c h: Piotr, rolnik, lat 56; Helena, chłopka, lat 49; Marcin, rolnik, lat 23; Lucjan, rolnik, lat 21. Z rodziny P a w ł o w s k i c h śmierć ponieśli: Józefa, chłopka, lat 38; Eugenia, lat 14; Z rodziny Z ł o t k o w s k i c h ofiarą terroru padli: Stefan, rolnik, ur. 31 XII 1909 r.; Michał, rolnik, lat 55; Marian, rolnik, lat 22. Zamordowano również Stefana Z a w i s t o w s k i e g o, rolnika, ur. 31 XII 1909 r. (por.: ASGr. Woj. warszawskie, t. III, s. 466; Informacja Urzędu Stanu Cywilnego w Bogutach Piankach z 6 VIII 1971 r.).

<sup>86</sup> W grupie aresztowanych byli m. in. Antoni K r y s i ń s k i, rolnik z Nura, lat 58, zginął na Majdanku; Bolesław M a r o ń, młynarz z Zuzeli, lat 56, członek AK, zginął na Majdanku; Edward P a w ł o w s k i, organista z Nura, lat 56, członek AK, zginął na Majdanku; Stanisław T r o c h i m, rolnik z Nura, lat 41, zginął w Mauthausen-Gusen; Józef U m o w s k i, mieszkaniec Nura, alt 42, zginął na Majdanku; Mieczysław Z a w i s t o w s k i, rolnik ze wsi Zebry Kolonia, lat 40, członek AK, zginął w Oświęcimiu (por.: Ankieta Stanisława K a z i m i e r s k i e g o, b. podoficera 23 pułku ułanów grodzieńskich, ur. 12 IX 1902 r., dowódcy plutonu AK, zamieszkałego w Nurze, więźnia Majdanka nr 4013, Natzweiler i Dachau).

<sup>87</sup> L. W a n a t, Za murami Pawiaka..., s. 440.

## Jesienno-zimowy okres terroru (1943—1944).

## Ludzie obwieszczeń. Aresztowania.

## Zbrodnie w Mękalinach i Długosiodle

W nocy z 29 na 30 IX 1943 r. hitlerowcy zabrali z „Czerwoniaka” 9 osób, które zastrzelono w różnych punktach Ostrowi Mazowieckiej oraz w pobliskim lesie<sup>88</sup>.

W końcowych dniach października zginął w „Browarze” Stanisław Bartczak („Maks”), b. starszy sierżant Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie, ur. 29 VIII 1901 r. w Droszewie pow. Pleszew, szef patroli likwidacyjnych, instruktor szkół podchorążych i podoficerów Obwodu AK — Ostrów Mazowiecka, aresztowany 20 X 1943 r. na terenie Nadleśnictwa Wiśniewo.

9 listopada gestapo zamordowało w „Browarze” Czesława Bobrowicza, sekretarza Nadleśnictwa Wiśniewo, ur. 17 XI 1903 r. w Suwałkach, członka AK, aresztowanego w Pecynce 20 X 1943 r.

Starosta powiatowy wydał w tym okresie następujące ogłoszenie rozplakatowane na ulicach Ostrowi Mazowieckiej:

„Niniejszym podaje się do ogólnej wiadomości. Na podstawie § 2 ust. 3 rozporządzenia o ochronie zbiorów i zabezpieczenia wyżywienia w roku gospodarczym 1943—1944 z dnia 14 7 43 — został Polak JAN LASKOWSKI z Ostrowi-Komorowa w dniu 22 października 1943 r. przez Sąd doraźny skazany na karę śmierci, ponieważ bez zezwolenia odnośnej władzy zabił krowę i spieniężył ją. Wyrok został wykonany w tym samym dniu. Ostrów dnia 22 października 1943 r.”<sup>89</sup>

Ukazało się również obwieszczenie Dowódcy SS i Policji na Dystrykt Warszawski z dnia 6 XI 1943 r., które donosiło o skazaniu na karę śmierci 15 osób za „popętnienie przestępstw” na podstawie paragrafów „Zarządzenia z dnia 2 X 1943 r. o zwalczaniu napadów na niemieckie dzieło odbudowy w Generalnej Guberni”, należenie do organizacji konspiracyjnych i posiadanie broni<sup>90</sup>.

Zapoznamy się z tymi ludźmi (kolejność nazwisk wg obwieszczenia).

1. Andrzej Stanisław Imiela, inżynier rolnik, kapitan rezerwy WP, kwatermistrz Obwodu AK — Ostrów Mazowiecka, ur. 10 XI 1886 r. w Zakrzewie pow. Tarnobrzeg, absolwent Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublanach koło Lwowa, komisarz ziemski w Ostrowi Maz. (od 1937 r.); w czasie okupacji pracował w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej, gdzie

<sup>88</sup> Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR, sygn. 202(III), t. 7, k. 185. Źródło nie podaje nazwisk rozstrzelanych osób.

<sup>89</sup> Zbiór plakatów APW. Tekst według oryginalnego brzmienia tłumaczenia z języka niemieckiego.

<sup>90</sup> Zbiór plakatów APW.



Ryc. 20. Jan Wojciechowski



Ryc. 21. Aleksander Wachowski



Ryc. 22. Aleksander Borkowski



Ryc. 23. Stanisław Bartczak

# BEKANNTMACHUNG.

Durch das Standgericht der Sicherheitspolizei sind wegen begangener Straftaten auf Grund des § 1 oder 2 der Verordnung vom 2. 10. 1943 folgende Personen zum Tode verurteilt worden:

- 1. Imiela Stanisław, geb. 10. 11. 1886.
- 2. Orzech Franciszek, „ 24. 3. 1890.
- 3. Tomaszewski Ludwik, „ 27. 8. 1903.
- 4. Bajna Stanisław, „ 1. 11. 1922.
- 5. Adamus Jan, „ 26. 9. 1922.
- 6. Truskowski Kazimierz, „ 1. 12. 1923.
- 7. Lesiński Franciszek, „ 5. 12. 1914.
- 8. Bialecki Jan, „ 4. 11. 1881.
- 9. Zaborowski Władysław, „ 9. 3. 1925.
- 10. Młynarczyk Piotr, „ 23. 3. 1900.
- 11. Koczara Aleksander, „ 19. 4. 1895.
- 12. Malinowski Stanisław, „ 29. 8. 1887.
- 13. Raczkowski Józef, „ 25. 7. 1897.
- 14. Raczkowski Jan, „ 7. 5. 1925.
- 15. Malkiński Jan, „ 8. 3. 1926.

Von diesen ist

- 1. Koczara Aleksander, „ 19. 4. 1895.

bestens begünstigt wurde. Die restlichen Personen sind für einen Gefängnisstrafe in Aussicht genommen. Sollte jedoch in den nächsten 2 Monaten Überreste der Gestapo, Regabrigade der dem Grossdeutschen Reich verbundenen Stände oder im Interesse der Aufrechterhaltung im Sinne der bestehenden Reichsgesetze erfolgen, so werden für jeden Oberst für eine solche Person mindestens 10 der Besatzungsmannschaften eingezogen, werden und zwar für jeden Oberst mindestens 10 Mannschaften, für einen Hauptmann mindestens 5 Mannschaften, für einen Major mindestens 3 Mannschaften, für einen Leutnant mindestens 2 Mannschaften, für einen Unterleutnant mindestens 1 Mannschaft. Die Besatzungsmannschaften werden durch ständige Patrouillen der Teiler oder durch die Einsatz der Gestapoformationen zu stellen, die diese auf Grund ihrer Befugnisse nach einem Verbot haben, dass diese aber durch die Gestapo der Regierung erhalten werden soll.

Warschau, den 6. November 1943.

Der SS- und Polizeiführer

in Distrikt Warschau

# OBWIESZCZENIE.

Sąd doraźny Policji Bezpieczeństwa skazał niżej wymienione osoby za popełnienie przestępstw na podstawie § 1 lub 2 Zarządzenia z dnia 2.10. 1943 r. na karę śmierci.

- 1. Imiela Stanisław, ur. 10. 11. 1886.
- 2. Orzech Franciszek, „ 24. 3. 1890.
- 3. Tomaszewski Ludwik, „ 27. 8. 1903.
- 4. Bajna Stanisław, „ 1. 11. 1922.
- 5. Adamus Jan, „ 26. 9. 1922.
- 6. Truskowski Kazimierz, „ 1. 12. 1923.
- 7. Lesiński Franciszek, „ 5. 12. 1914.
- 8. Bialecki Jan, „ 4. 11. 1881.
- 9. Zaborowski Władysław, „ 9. 3. 1925.
- 10. Młynarczyk Piotr, „ 23. 3. 1900.
- 11. Koczara Aleksander, „ 19. 4. 1895.
- 12. Malinowski Stanisław, „ 29. 8. 1887.
- 13. Raczkowski Józef, „ 25. 7. 1897.
- 14. Raczkowski Jan, „ 7. 5. 1925.
- 15. Malkiński Jan, „ 8. 3. 1926.

Z listy wyżej wymienionych został już stracony

- 1. Koczara Aleksander, „ 19. 4. 1895.

Osoby pozostałe są przewidziane do ukarania. Gdyby jednak w przeciągu najbliższych 3 miesięcy miły się zdarzyć wypadki na Niemczech, obywateli państw sprzymierzonych z Rzeszą Wielkoniemiecką lub na Niemczech przynależnych w zakresie dalszej odbudowy Generalnego Gubernatorstwa, w tym wypadku za każdy osąd na łag osobę przynajmniej 10 z listy wyżej wymienionych osób będzie publicznie straconych, a mianowicie za przestępstwa popełnione przez elementy komunistyczne - członkowie organizacji komunistycznych, za przestępstwa popełnione przez inne Grupy oporne - osoby, należące do tych środowisk. Dzieciom żony w rękach najbliższej rodziny, będącej w tym czasie w Niemczech, sprawcy, będą przez wyjątkowo przychylnie traktowani, jeżeli przyznają się do przestępstwa i przez spełnienie przestępstw straszyć, które im jednak nie być danejone aktem Łaski Rządu.

Warszawa, dnia 6 listopada 1943.

Dowódca SS i Policji  
na Dystrykt Warszawski

został aresztowany przez gestapo 20 X 1943 r. w godzinach przedpołudniowych, rozstrzelany jako więzień Pawiaka 11 lub 14 XII 1943 r. w Warszawie, odznaczony był m. in. Srebrnym Krzyżem Zasługi (1929 r.).

2. Franciszek Orzech, emeryt, chorąży WP, ur. 24 III 1890 r., członek sztabu 13 pp AK, oficer szkolenia artylerzystów, aresztowany 20 X 1943 r., rozstrzelany jw.

3. Ludwik Tomaszewski („Cis”), pracownik umysłowy, ur. 27 VIII 1903 r. w Ostrowi Mazowieckiej, w czasie okupacji pracował w ostrowskim Zarządzie Miejskim jako kierownik referatu meldunkowego i biura dowodów osobistych, dostarczał organizacji druki dowodów osobistych opatrzone pieczęciami, aresztowany i rozstrzelany jw.

4. Stanisław Bejna („Jowisz”), mieszkaniec Ostrowi Maz., ur. 1 XI 1922 r. w Czyżewie, kolporter „Biuletynu Informacyjnego”, w 1942 r. ukończył podoficerską szkołę konspiracyjną i został odkomenderowany do dyspozycji komendanta placówki AK — Ostrow Mazowiecka, gdzie pełnił funkcję łącznika; realizację zadań konspiracyjnych ułatwiała mu praca terenowa w kolumnie sanitarnej; aresztowany i stracony jw.; ojciec „Jowisza” — Władysław Bejna — był członkiem sekcji wywiadu, brat, Zdzisław Bejna („Błyskawica”), ur. 22 II 1924 r. w Ostrowi Mazowieckiej — sanitariuszem III/13 pp AK, zginął bez wieści podczas walk pod Pecynką.

5. Jan Adamus („Stopa”), mieszkaniec Ostrowi Mazowieckiej, ur. 20 VIII 1922 r. tamże, w czasie okupacji pracował jako woźny w niemieckim urzędzie pracy, dokąd został skierowany po specjalnym przeszkoleniu konspiracyjnym, brał udział w przygotowaniu planu wysadzenia gmachu tej instytucji w dniu 1 V 1943 r. przez patrol Lotnego Oddziału Bojowego; aresztowany 20 X 1943 r., stracony jako więzień Pawiaka 11 lub 14 XII 1943 r. w Warszawie<sup>91</sup>.

6. Kazimierz Truszkowski, mieszkaniec Goworowa, ur. 1 XII 1923 r. w Ludwinowie pow. Ostrołęka, aresztowany 3 X 1943 r., stracony jw.

7. Franciszek Lesiński, ur. 5 XII 1914 r., bliższych danych brak, więzień Pawiaka, stracony jw.

8. Jan Bielecki, ur. 4 XI 1881 r., bliższych danych brak, więzień Pawiaka, stracony jw.

9. Władysław Żebrowski, mieszkaniec Goworowa, ur. 9 II 1925 r., aresztowany 3 X 1943 za udział w ruchu oporu; więzień Pawiaka, stracony jw.

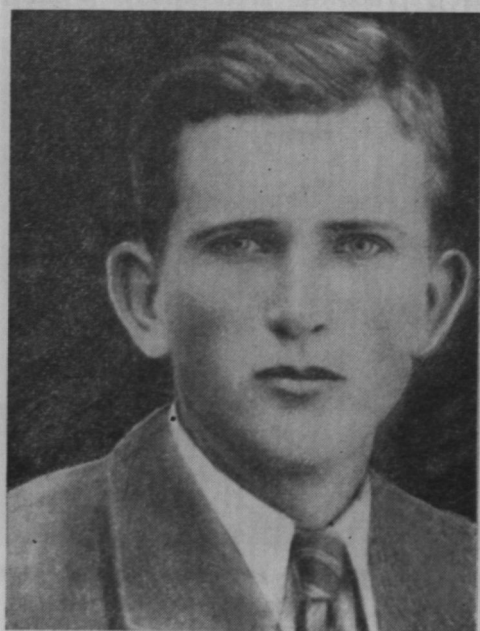
<sup>91</sup> Informacje o konspiracyjnej działalności F. Orzecha, L. Tomaszewskiego, St. Bejny i J. Adamusa opracowano na podstawie relacji Zdzisława Blicharskiego z Ostrowi Maz. i Zdzisława Radwańskiego z Warszawy.



Ryc. 25. Ludwik Tomaszewski



Ryc. 26 Andrzej Stanisław Imiela



Ryc. 27. Stanisław Bejna



Ryc. 23. Jan Malkiński

# Obwieszczenie

Sąd donajmy Policji Bezpieczeństwa skazał za popełnienie przestępstwa na podstawie § 1 lub 2 Zarządzenia G. G. z dnia 210 1943 r. o zwalczaniu napadów na niemieckie dzieła sztuki w G. G. za należenie do nielegalnych organizacji i za posiadanie broni w dniu 29.11. 1943 r. następujące osoby na karę śmierci:

<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Pieńkowski Jan</li> <li>2. Leonik Bronisław</li> <li>3. Cietuszewski Marian</li> <li>4. Rutkowski Józef</li> <li>5. Mysiakiewicz Zygmunt</li> <li>6. Pochmara Henryk</li> <li>7. Rzempełuch Stanisław</li> <li>8. Brejnak Henryk</li> <li>9. Rychlik Antoni</li> <li>10. Małaszek Stanisław</li> <li>11. Dziel Antoni</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>12. Brzeziński Daniel</li> <li>13. Ziółkowski Władysław</li> <li>14. Iwański Wacław</li> <li>15. Skop Wiesław</li> <li>16. Skop Witold</li> <li>17. Rychlik Zdzisław</li> <li>18. Staśkiewicz Wiktor</li> <li>19. Stępień Aleksander</li> <li>20. Zabora Henryk</li> <li>21. Kujawiński Stanisław</li> <li>22. Kujawiński Jan</li> </ol>
--	---

Z listy wyżej wymienionych zawał w dn' 29. 11. 1943 w Ostrowi straconi od 1 - 6

<p style="text-align: center;">Pieńkowski Jan</p> <p style="text-align: center;">Leonik Bronisław</p>	<p style="text-align: center;">Cietuszewski Marian</p> <p style="text-align: center;">Rutkowski Józef</p>
---	---

Dzisiaj przesyła się do Waszego sądu listy z listy wyżej wymienionych osób, które zostały skazane na karę śmierci przez Sąd Bezpieczeństwa. W tym celu proszę o przekazanie listy do Waszego sądu. W tym celu proszę o przekazanie listy do Waszego sądu. W tym celu proszę o przekazanie listy do Waszego sądu.

**Dowódca SS i Policji**  
na Dystrykt Warszawski

Ryc. 29. Obwieszczenie dowódcy SS i policji na dystrykt warszawski z 2 grudnia 1943 r.

10. Piotr Młynańczyk, kolejarz z Orła, ur. 23 III 1900 r., więzień Pawiaka, stracony jw.

11. Aleksander Koczora, ur. 19 IV 1895 r., bliższych danych brak; więzień „Czerwoniaka”, stracony — prawdopodobnie na przełomie października i listopada 1943 r. — w „Browarze” lub na jednym z miejsc egzekucji w pobliżu Ostrowi Mazowieckiej (Biel, Guty Bujno).

12. Stanisław Malinowski („Rosa”), gajowy z gajówki Grabniak położonej nieopodal Osuchowa Starego z Nadleśnictwa Wiśniewo, ur. 19 X 1887 w Małaszku koło Długosiodła<sup>92</sup>, żołnierz AK, kwatermistrz i łącznik Lotnego Oddziału Bojowego; aresztowany w gajówce Grabniak 20 X 1943 r. za udzielanie pomocy „bandom leśnym”, maltretowany podczas badań w „Browarze”, a następnie w „Czerwoniaku”; jedną z metod oprawców, której poddano Malinowskiego, było przypalanie ciała słomianym wiechem; w bardzo ciężkim stanie — odbite ciało, flegmona na pośladkach, nekroza tkanek aż do kości, odleżyny na przegubach rąk

<sup>92</sup> W obwieszczeniu błędnie podano datę urodzenia St. Malinowskiego, a mianowicie 29 VIII 1887 r. (por.: Akt urodzenia nr 189/1887 — USC w Długosiodle).



od kajdan, poparzenia — deportowany na Pawiak; w dniu 17 listopada przeniesiony do kostnicy przy ul. Oczki, gdzie zmarł<sup>93</sup>. Razem z Malinowskim aresztowano jego córkę — Janinę Malinowską (więzień Ravensbrück nr 29940) — i gosposię, Zofię Długolecką (więźnia Ravensbrück nr 29915).

13. Józef Raczkowski, stolarz ze wsi Kręgi koło Wyszkowa, ur. 25 VII 1895 r.; więzień Pawiaka, stracony 11 lub 14 XII 1943 r. w Warszawie.

14. Jan Raczkowski, syn wyż. wym., ur. 7 V 1925 r., więzień Pawiaka, rozstrzelany jw.

15. Jan Małkiński, mieszkaniec Broku, ur. 8 III 1926 r. tamże, aresztowany 3 XI 1943 r. jako zakładnik za zlikwidowanie funkcjonariusza niemieckiej straży leśnej; data i miejsce śmierci Małkińskiego nie zostały ustalone.

Obwieszczenie dowódcy SS i Policji na Dystrykt Warszawski z dnia 2 XII 1943 r. donosiło o skazaniu w dniu 29 XI 1943 r. na karę śmierci 22 osób, którym również zarzucano posiadanie broni i przynależność do organizacji konspiracyjnych<sup>94</sup>.

<sup>93</sup> W. Bartoszewski, op. cit., s. 27. Pobyt St. Malinowskiego na Pawiaku, jako bezimiennego gajowego, opisuje L. Wanat (Apel więźniów Pawiaka, Warszawa 1969, s. 162—165). Autor popełnia dwie nieścisłości, mianowicie: Malinowski przybył na Pawiak nie w maju 1944 r. (s. 162), lecz w listopadzie 1943 r., i nie z więzienia w Łowiczu (s. 163), lecz z „Czerwoniaka” w Ostrowi Mazowieckiej. Młodą dziewczyną, która rzuciła się do skatowanego Malinowskiego ze słowami: „Tatusiu! Tatusiu kochany!” (s. 164) — była jego córka Janina, obecnie Brzezina.

<sup>94</sup> W obwieszczeniu wymieniono następujące osoby: 1. Jan Pieńkowski, ur. 21 V 1903 r., bliższych danych brak, rozstrzelany 29 XI 1943 r. w Ostrowi Maz., prawdopodobnie w „Browarze”; 2. Bronisław Leonik, gajowy z Pecynki, ur. 9 XII 1908 r. w Wiśniewie, aresztowany 20 X 1943 r. za przynależność do AK, stracony 29 IX 1943 r. w Ostrowi Maz.; 3. Marian Cietuszewski, ur. 31 VII 1905 r., bliższych danych brak, stracony 29 XI w Ostrowi Mazowieckiej; 4. Józef Rutkowski, ur. 10 II 1922 r., bliższych danych brak, stracony 29 XI 1943 r. w Ostrowi Mazowieckiej; 5. Zygmunt Mysiałkiewicz, lakiernik z Wyszkowa, ur. 6 IX 1924 r. tamże, w czasie okupacji pracował jako konwojent wagonów towarowych, aresztowany w październiku 1943 r. w Wyszkowie przez żandarma i granatowych policjantów, rozstrzelany jako więzień Pawiaka 11 lub 14 XII 1943 r. 6. Henryk Pochmara, ur. 11 VII 1917 r., bliższych danych brak, stracony jw.; 7. Stanisław Rzępołuch vel Rzępołuch, robotnik z Bosewa Starego koło Długosiodła, ur. 22 XII 1922 r. tamże, aresztowany w październiku 1943 r. w miejscu zamieszkania, stracony jw.; 8. Henryk Brejnak, rolnik ze wsi Zamłynie koło Długosiodła, ur. 16 VIII 1918 r., stracony jw.; 9. Antoni Rychlik, rolnik ze wsi Bosewo Stare koło Długosiodła, ur. 1 I 1909 r., stracony jw.; 10. Stanisław Małaszek („Szary”), rolnik z Wólki Grochowej, ur. 1 lub 8 V 1919 r. tamże, dowódca drużyny AK, aresztowany 14 IX 1943 r. w czasie snu, stracony jw.; 11. Antoni Dziel, rolnik ze wsi Zamłynie, ur. 18 IV 1919 r., stracony jw.; 12. Daniel Brzeziński, rolnik z Bosewa Starego, ur. 5 XI 1893 r., stracony jw.; 13. Władysław Ziółkowski, ur. 12 IV 1901 r., bliż-

6 XII 1943 r. dokonano wczesnym świtem łapanki we wsi Przedświt, podczas której aresztowano 8 osób. Los ich do dziś pozostaje nie znany<sup>95</sup>.

18 grudnia żandarm z posterunku w Lubotyniu Starym ciężko postrzelił Bolesława Truszkowskiego, rolnika z Pałapusa, lat 31, który po kilku godzinach zmarł z odniesionych ran. Zbrodnia była odwetem za przechowywanie w Pałapusie uciekiniera radzieckiego.

W okresie jesienno-zimowym 1943—1944 okupant intensywnie penetrował Puszczę Białą. Tereny puszczańskie stanowiły bezpośrednie zaplecze oddziałów partyzanckich, osady leśne — stałe miejsca kwaterowania patroli likwidacyjnych, punkty szkolenia kadry, odpraw, kwater dowódców, nasłuchu radiowego. Celem penetracji terenów puszczańskich i organizowanych rajdów terrorystyczno-represyjnych było m. in. metodyczne zwalczanie służby leśnej, która brała aktywny udział w ruchu oporu i współdziałała z partyzantami poprzez udzielanie im kwater, wyżywienia itp.

Bestialskiego mordu dokonali okupanci w dniu 25 XII 1943 r. w gajówce Mękaliny, gdzie był zorganizowany punkt kontaktów organizacyjnych AK, nasłuchu radiowego, przechowywania broni i ewidencji członków ruchu oporu. W wyniku donosu konfidenta przybył o świcie do Mękalin oddział gestapowców i żandarmów, który otoczył zabudowania gajówki, a następnie przeprowadził rewizję osobistą wśród przebywających

szych danych brak, stracony jw.; 14. Waław Iwański, rolnik z Bosewa Starego, ur. 13 VII 1923 r., stracony jw.; 15. Wiesław Skop, ur. 9 XI 1922 r., bliższych danych brak, stracony jw.; 16. Witold Skop, ur. 15 X 1921 r., bliższych danych brak, stracony jw.; 17. Zdzisław Rychlik, rolnik z Bosewa Starego, ur. 23 VI 1922 r., stracony jw.; 18. Wiktor Staśkiewicz, inżynier leśnik Nadleśnictwa z Wiśniewa, kapitan rezerwy WP, aresztowany 20 X 1943 r. za udział w ruchu oporu, ur. 21 XII 1891 r., stracony jw.; 19. Aleksander Stępień, ur. 11 III 1915 r., bliższych danych brak, stracony jw.; 20. Henryk Zaborza, ur. 31 I 1921 r., bliższych danych brak, stracony jw.; 21. Stanisław Kujawiński, ur. 15 VIII 1919 r., bliższych danych brak, stracony jw.; 22. Jan Kujawiński, ur. 7 VI 1909 r., bliższych danych brak (zapewne brat Stanisława wym. pod poz. 21), stracony jw.

Trudno jest dokładnie wskazać miejsce rozstrzelania tych osób. W dniach 11 i 14 XII 1943 r. rozstrzelano publicznie około 400 więźniów Pawiaka, choć obwieszczenie Dowódcy SS i Policji na Dystrykt Warszawski z dnia 15 XII 1943 r. — na którym wymienione także osoby wskazane (por. 5—22) — informowało o rozstrzelaniu zaledwie 270 ofiar dwudniowej egzekucji. W dniu 11 grudnia mordowano na terenie getta i przy ul. Leszno 5 (obecnie Swierczewskiego 85); 14 grudnia — na ul. Wierzbowej 9—11 oraz pod murami getta przy ul. Bonifratskiej (por. W. Bartoszewski, op. cit., s. 331—334).

<sup>95</sup> Byli to: Piotr Dziarski, lat 30, Stefania Dziarska, lat 30, Stanisław Gałązka, lat 22, Piotr Iwański, lat 40, Józef Iwański, lat 19, Władysław Orłowski, lat 30, Jan Gałązka, lat 20. Informacja zweryfikowana przez Zarząd Koła Terenowego ZBOWiD w Wąsowie (1971 r.).

tam osób, domu mieszkalnego i zabudowań gospodarczych. W wyniku poszukiwań znaleziono karabin, ale to nie zadowoliło hitlerowców; poszukiwali oni składu broni. Oprawcy przewidywali, że poszukiwania ich nie zostaną uwieńczone sukcesem. W celu uzyskania pełnej informacji poddali mieszkańców gajówki najokrutniejszym formom terroru; bili ich kijami, kolbami karabinów, kłuli bagnetami. Życie straciło 9 osób<sup>96</sup>. Zabudowania gajówki spalono.

Wszystkie rachuby okupantów zawiodły. Mieszkańcy gajówki nie wskazali, że broń przechowywana jest w brogu, który nie był objęty poszukiwaniami, a ewidencja w ziemlance położonej nie opodal gajówki.

Przez powiat ostrowski wiodły trasy kurierskie z Generalnej Guberni do Ostlandu. Szczególnie ważną rolę odegrał szlak kolejowy Warszawa—Wilno, przechodzący przez st. kol. Małkinia, gdzie mieścił się graniczny punkt kontrolny silnie obsadzony przez gestapo, miejsce szczególnie niebezpieczne ze względu na zaostrzoną kontrolę. W grudniu 1943 r. została tu aresztowana w pociągu Wanda Klimaszewska („Pani Dziunia”), specjalny kurier komendanta AK na trasie warszawsko—wileńskiej; więziona na Pawiaku, dotkliwie maltretowana w śledztwie, nie ujawniła żadnych tajemnic organizacyjnych; zamordowana 17 XII 1943 r. podczas egzekucji ulicznej w Warszawie, w której zginęło 32 mężczyzn i 7 kobiet<sup>97</sup>.

W lutym 1944 r. przeszła przez ziemię ostrowską kolejna faza aresztowań. Ostrze tej akcji terrorystycznej dotknęło w ramach „odpowiedzialności rodzinnej” członków rodzin — głównie matki i żony żołnierzy ruchu oporu, którzy wobec nasilającego się terroru okupanta i przewidywanych aresztowań na skutek „wsyp” zdołali opuścić stałe miejsca

<sup>96</sup> W Mękalinach zostali zamordowani: Stanisław Bednarczyk, ur. 29 VIII 1922 r. w Porębie Średniej, syn robotnika; Karol Głowacki („Karol”) lat 21, oficer AK, bliższych danych brak; Janina Kacpura, ur. 26 X 1927 r. w Białymbłocie, córka rolnika; Anna Kukwa z domu Pieńkos, ur. 11 XI 1910 r. w Porębie Kocębach, córka gajowego; Stanisław Kukwa, lat 37, ur. we wsi Niemiry koło Brańszczyka, mąż Anny; Wawrzyniec Nowowiejski, lat 16, bliższych danych brak; Anna Pieńkos z domu Kalata, ur. 30 VI 1885 r. w Porębie, żona gajowego; Antoni Pieńkos, ur. 23 IX 1881 w Porębie, gajowy; Stanisław Antoni Pieńkos, ur. 20 I 1916 r. w Udrzynku, syn gajowego, pracownik Nadleśnictwa Jegiel (por.: ASGr. Woj. warszawskiego, t. III, s. 482, uzupełniona wynikami badań terenowych). Podana w Ankiecie Anna Ponichtera, lat 15, nie znalazła potwierdzenia podczas weryfikacji. ASGr. pomija Janinę Kacpurę. O zbrodni w Mękalinach por. też: Relacja Piotra Bednarczyka z Poręby Średniej (1970 r.); Informacje Romualda Cenzera z Ostrowi Mazowieckiej (1970 r.). Leśnictwo polskie w okresie drugiej wojny światowej, Warszawa 1967, s. 198.

<sup>97</sup> W. Bartoszewski, op. cit., s. 336; Stanisław Jankowski, Pani Dziunia, „Kultura”, 1966, nr 22 s. 7; Antoni Aleksandrowicz, „Pani Dziunia”. Korespondencja, „Kultura”, 1966, nr 25, s. 11.



Ryc. 30. Stanisław Malinowski



Ryc. 31. Antoni Pieńkos



Ryc. 32. Ryszard Książek (z córką Lidia)

zamieszkania i zbiec do lasów Puszczy Białej. Nasilenie akcji przypadło w dniach 15—20 lutego. W okresie tym były aresztowane przez gestapo w Ostrowi Mazowieckiej m. in. następujące osoby:

Ryszard Książek, monter maszynowy, b. starszy sierżant Szkoły Podchorążych Piechoty w Komorowie, ur. 21 III 1896 r. w miejscowości Zwir koło Wawra; w czasie wojny obronnej w 1939 r. brał udział w walkach pod Chełmem Lubelskim, gdzie dostał się do niewoli niemieckiej, z której uciekł i wrócił do Ostrowi Maz.; podczas okupacji prowadził wspólnie z Franciszkiem Bakuńskim zakład mechaniczno-kowalski, był członkiem POZ, następnie AK, po aresztowaniu został wywieziony na Pawiak, zginął w nie ustalonym dotychczas miejscu; odznaczony m. in. Srebrnym Medalem za Długoletnią Służbę w WP (17 III 1939 r.).

Antoni P i s o w a c k i („Sęp”), kapral rezerwy WP, żołnierz III/13 pp AK, ur. 17 I 1901 r. w Czerwonym Borze koło Łomży; po aresztowaniu wywieziony na Pawiak, gdzie zginął bez wieści <sup>98</sup>.

Alina P o r ę b s k a, żona kapitana 71 pp, Wiktora Porębskiego (zm. w 1935 r.), ur. 27 VII 1900 r. w Ostrowi Maz., członek ruchu oporu; współpracowała z synem Wiesławem Porębskim („Wiktor”), żołnierzem III/13 pp AK oraz córką — Mirosławą Porębską — łączniczką AK na trasie ostrowsko—warszawskiej; więzień Pawiaka-Serbii, skąd była przewieziona do Niemiec, gdzie przebywała w różnych obozach; w Neuenbrandenburg (filia obozu kobiecego Ravensbrück) wyzwolona przez wojska radzieckie; zmarła 2 X 1964 r. w Kętrzynie, pochowana w Ostrowi Mazowieckiej <sup>99</sup>.

Zofia R a d w a ń s k a, kwiaciarka, żona księgarza Jana Szczepana Radwańskiego, ur. 2 V 1894 r. w Ostrowi Maz., członek ruchu oporu; aresztowana za udzielanie lokalu na cele konspiracyjne, więzień Pawiaka-Serbii, Ravensbrück i Magdeburga; w maju 1945 r. przewieziona do Szwecji w ramach akcji Szwedzkiego Czerwonego Krzyża, w październiku 1946 r. wróciła do kraju <sup>100</sup>.

<sup>98</sup> Akta Zg 242/47 — Składnica Akt Sądu Powiatowego w Ostrowi Mazowieckiej; „Obwieszczenia Publiczne”, Dodatek do „Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości”, nr 50 z dnia 15 XI 1948 r., s. 6.

<sup>99</sup> Brat Porębskiej, Marek Z a k r z e w s k i, ur. 1896 r. w Ostrowi Mazowieckiej, podporucznik rezerwy Wojska Polskiego, komendant portu rzeczno na Czerniakowie, oficer AK, zginął w powstaniu warszawskim podczas walk na Solcu. Drugi brat, Adam Zakrzewski („Michał”, „Białysz”), był oficerem szkoleniowym ośrodka AK — Ostrów Mazowiecka i oficerem sztabu III/13 pp AK.

<sup>100</sup> Syn jej, Zdzisław Radwański („Bartek”), był zastępcą dowódcy plutonu łączności Ośrodka AK — Ostrów Mazowiecka, a następnie łącznikiem w tymże plutonie; w sierpniu 1944 r. został osadzony w twierdzy zakroczymskiej, a następnie deportowany do Niemiec. Drugi syn, Antoni („Mąciwoda”), żołnierz plutonu łączności AK,

Wawrzyniec Polikarp Suchcicki („Ostoja”), referent finansowy Zarządu Miejskiego w Ostrowi Mazowieckiej, członek komendy ostrowskiego obwodu AK, ur. 13 II 1904 r. w Dylewie Starym pow. Ostrołęka, więzień Pawiaka, rozstrzelany w marcu 1944 r. po ciężkim badaniu w Alei Szucha.

Katarzyna Tyl, ur. 5 XI 1892 r. w Daniłowie, aresztowana za udział w ruchu oporu jej 3 synów: Romana Tyla, Ryszarda Tyla i Tadeusza Tyla; więzień Pawiaka, Gross-Rosen i Ravensbrück; zmarła 23 IV 1970 r. w Mrągowie, pochowana w Ostrowi Mazowieckiej.

Waleria Urzędowska, ur. 24 XII 1902 r. w Broku, aresztowana za konspiracyjną działalność męża, Józefa Urzędowskiego (13 III 1901 — 2 X 1971); więzień Pawiaka, Ravensbrück i wielu obozów przejściowych; Urzędowski („Wielki”, „Sęp”), starszy ogniomistrz 18 pal-u, dowódca plutonu w grupie dywersyjno-sabotażowej III/13 pp AK.

Cecylia Warchalska, żona dyrektora Gimnazjum, aresztowana za udział w ruchu oporu jej córki, Janiny, i syna, Wiesława, zamordowana w „Browarze”.

W dniu 22 lutego stracono w ruinach warszawskiego getta ponad 300 mężczyzn i 12 kobiet z Pawiaka. Wśród rozstrzelanych mężczyzn znajdowała się grupa aresztowanych w Ostrowi Mazowieckiej<sup>101</sup>.

W lutym 1944 r. (data nie została ustalona) zginął w „Browarze” Wacław Karwowski („Czarny”), uczeń zegarmistrzowski z Ostrowi Mazowieckiej, żołnierz plutonu łączności AK, ur. w 1927 r.; zza muru gestapowskiej katowni wysłał gryps, dzięki czemu wielu partyzantów uniknęło aresztowań<sup>102</sup>.

29 lutego gestapo wspomagane wojskiem przeprowadziło wielogodzinną łapankę w rejonie Długosiodła<sup>103</sup>, podczas której zatrzymano około 350 osób<sup>104</sup>. Celem akcji było zwalczanie członków i sympatyków ruchu oporu oraz osób udzielających pomocy zbiegłym jeńcom radzieckim. Łapanką objęto następujące miejscowości: Długosiodło, Bosewo Nowe, Zamłynie, Kornaciska, Budy Przetycz, Chorchosy i Pecynę Nową. Już o świcie patrole wpadały do mieszkań i zabierały siłą ludzi z łóżek; w ciągu dnia przeprowadzono łapanki uliczne. Akcja trwała do godz. 17<sup>00</sup>. Zabezpieczały ją odkryte i zamaskowane posterunki wojskowe, wyposażone w karabiny maszynowe i radiostacje, które rozstawiono wokół re-

członek ruchu oporu na terenie Rembertowa, był więziony także w twierdzy zakroczymskiej, skąd został wywieziony do Niemiec. Por. też: przyp. 41 (Jan Szczepan Radwański) i 44 (Kazimierz Radwański).

<sup>101</sup> W. Bartoszewski, op. cit., s. 373. Nazwiska osób, które pochodziły z Ostrowi Mazowieckiej, nie zostały ustalone.

<sup>102</sup> List Z. Radwańskiego (1970 r.).

<sup>103</sup> Długosiodło leży obecnie na terenie powiatu wyszkowskiego.

<sup>104</sup> Relacja Fabiana Orłowskiego (1971 r.).

jonu objętego łapanką. Aresztowanych przetrzymywano w budynku szkolnym w Długosiodle, gdzie sprawdzano dowody osobiste i konfrontowano je z listą członków ruchu oporu i osób podejrzanych o współpracę z partyzantami polskimi i radzieckimi. Osoby, które figurowały na liście, maltretowano w pomieszczeniu kancelarii w celu wymuszenia nowych informacji, a następnie zabijano. Dotychczas ustalono, że 29 lutego zginęło w Długosiodle 9 osób<sup>105</sup>. Ponad 90 osób wywieziono do obozów lub na przymusowe roboty do Niemiec<sup>106</sup>.

### Niektóre egzekucje i aresztowania w okresie wiosny 1944 r.

W dniu 4 marca hitlerowcy rozstrzelali 30 mieszkańców powiatu ostrowskiego. Wiadomość o egzekucji rozplakatowano; miejsca zbrodni i nazwisk nie ujawniono. Zbrodnia była odwetem za napad partyzantów na samochód Urzędu Pracy z Ostrowi 28 lutego na szosie koło Wyszkowa, podczas którego zabito 3 Niemców: kierownika urzędu z Ostrowi, kierownika placówki w Wyszkowie i kierowcę<sup>107</sup>.

<sup>105</sup> ASGr. Woj. warszawskie, t. III, s. 476; Relacja Barbary Rajewskiej z Ostrowi Mazowieckiej (1970 r.). Byli to: Aleksander Banaszek, rolnik z Długosiodła, lat 40; Józef Borecki, rolnik z Przetyczy, lat 36; Stanisław Brejnak („Skrzetuski”), handlowiec z Długosiodła, lat 37, żołnierz III/13 pp AK, w jego mieszkaniu mieścił się punkt prasowy Obwodu AK — Ostrów Mazowiecka; zginął od kuli podczas próby ucieczki; Edward Bubrowiecki, rolnik z Długosiodła, lat 36; Janusz Jaworski, mieszkaniec Długosiodła, pracownik kolumny sanitarnej, ur. 23 VI 1920 r., chorąży rezerwy WP, szef łączności Obwodu AK — Ostrów Mazowiecka, zabity pałkami i kijami, w ostatniej chwili życia wznosił okrzyk: Niech żyje Polska! Władysław Pawłowski, robotnik leśny z Długosiodła, ur. 21 XI 1906 r. w Prabutach; Edward Sieńczyło, gajowy z Lipniaka Majoratu, lat 44, zabity kulą karabinową; Piotr Stepnowski, rolnik z Wiśniewa, lat 36, żołnierz III/13 pp AK; Stanisław Stepnowski, rolnik z Wiśniewa, lat 31.

<sup>106</sup> W grupie tej byli m. in.: Józef Filipowicz, pisarz gminy Długosiodło, lat 40, zginął w Oświęcimiu; Zygmunt Goliszewski, leśniczy z Długosiodła, lat ok. 30, oficer AK, maltretowany w czasie badań, wywieziony w ciężkim stanie w nieznany kierunku, data i miejsce śmierci nie zostały ustalone; Aleksander Małaszek („Zarzycki II”), lat 48, komendant Ośrodka AK — Długosiodło (kryptonim „Dachy”), w ciężkim stanie wywieziony w Aleje Szucha w Warszawie, gdzie został zamordowany, data śmierci nie została ustalona; Czesław Rojek, pracownik kolumny sanitarnej w Długosiodle, lat 30, członek AK, zginął w Oświęcimiu; Jan (?) Wyrzykowski, pracownik gminy Długosiodło, zamordowany w Oświęcimiu (por.: Informacja Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Długosiodle z dnia 28 IX 1971 r.; Relacja B. Rajewskiej; Relacja F. Orłowskiego).

<sup>107</sup> „Dziennik Hansa Franka”, t. II, s. 588—589 (dok. nr 1334); Obwieszczenie Dowódcy Policji Bezpieczeństwa i SD na Dystrykt Warszawski, Warszawa, dnia 4 marca 1944 r. — APW. Zbiór plakatów.



Ryc. 33. Wawrzyniec Polikarp Suchcicki



Ryc. 34. Alina z Zakrzewskich Porębska (zdjęcie z końca 1945 r.)



Ryc. 35. Stanisław Tomczyk (zdjęcie z 24 I 1944 r.)



Ryc. 36. Cecylia Warchalska



15 marca gestapo z Łomży, wspomagane przez żandarmerię, dokonało aresztowań w rejonie Jasienicy, których ofiarą padli m. in.: Jan Nowak, rolnik z Kalinowa, lat 18, aresztowany za przenoszenie granatów, więziony w Łomży, zginął bez wieści; Stanisław Tomczyk („Kelner”), pracownik mleczarni w Kalinowie, ur. 11 VII 1920 r. tamże, członek placówki AK Kalinowo, gdzie pracował w sekcji przerzutu przez granicę GG kurierów i poczty (trasa Ostrów Maz.—Pęchratka i Ugniewo—Pęchratka) oraz prasy konspiracyjnej (trasa Małkinia Dolna—Srebrna), maltretowany na posterunku żandarmerii w Jasienicy, a następnie osadzony w Łomży, zginął bez wieści; Tadeusz Szatkowski, mieszkaniec Pęchratki, brak bliższych danych<sup>108</sup>.

30 marca w Ostrowi Mazowieckiej żandarmi, wśród których był Rolof z miejscowego posterunku, zabili podczas próby samoobrony Józefa Prejssera, rolnika, ur. 5 IX 1913 r., członka AK (ps. „Czarny II”). Ze względu na niemieckie brzmienie nazwiska namawiano go kilkakrotnie do współpracy z gestapo, odrzucał zawsze te ohydne propozycje. Zginął jako gorący patriota, wierny dewizie: „Nie dam się aresztować żywym”.

31 marca o godz. 5<sup>30</sup> oddział gestapo dokonał aresztowania członków placówki AK — Nagoszewo. Celem uderzenia była miejscowa gajówka, gdzie przeprowadzano ćwiczenia z bronią, odbywano zebrania organizacyjne, słuchano radia, przechowywano broń. Ofiarą aresztowań padło 10 osób<sup>109</sup>.

4 kwietnia w Kalinowie żandarm zastrzelił Aleksandra Jastrzęb-

<sup>108</sup> Tadeusz Tomczyk, Zarys prześladowań mieszkańców wsi Kalinowo w czasie okupacji hitlerowskiej, rkps, Warszawa 1971. Z „Kelnerem” współpracował jego brat, Tadeusz Tomczyk („Lis”) oraz: Aleksander Jastrzębski („Kruk”), Stanisław Jastrzębski i Waclaw Rukat („Cecora”).

<sup>109</sup> Z rodziny Borkowskich byli to: Stanisław, gajowy, ur. 18 II 1895 r. w Udrzynku, Edward, syn gajowego, ur. 16 III 1921 r. w Udrzynie, Waclaw, syn gajowego, ur. 29 IX 1922 r. tamże; Stefan Federczyk; Antoni Krajza, rolnik z Nagoszewa, ur. 7 XII 1923 r. tamże, zamordowany w „Browarze” lub „Czerwoniaku” w pierwszych dniach kwietnia 1944 r.; Władysław Malanka, rolnik, ur. 25 IV 1919 r. w Nagoszewie; Czesław Malanka, rolnik, ur. 10 IX 1923 r. tamże; Antoni Wróblewski („Żagiew”), kierownik Szkoły Podstawowej w Nagoszewie, porucznik rezerwy WP, komendant placówki AK — Nagoszewo, ur. 26 V 1908 r. w Rzańniku pow. Pułtusk (obecnie Wyszaków), absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Pułtusku, uczestnik walk pod Annopolem w 1939 r., gdzie dostał się do niewoli niemieckiej, z której uciekł; Józef Brzostek, rolnik, ur. 13 X 1920 r. w Czuraju koło Broku; Stanisław Brzostek, rolnik, ur. 30 VII 1926 r. w Puzdrowiźnie. 3 kwietnia gajówkę w Nagoszewie ponownie napadli gestapowcy, którzy aresztowali Waclawę Borkowską, córkę gajowego, i ograbili zabudowania.

Z wyżej wymienionych osób ocalała W. Borkowska (obecnie Deptuła), która dzięki pomocy granatowego policjanta Stanisława Dobosza uciekła z transportu kierowanego z „Czerwoniaka” na Pawiak, oraz St. Brzostek, wywieziony na przymusowe roboty do III Rzeszy. Pozostali byli rozstrzelani jako więźniowie Pawiaka na



Ryc. 37. Rodzina gajowego Borkowskiego z Nagoszewa. Od lewej stoją: Wacław Borkowski, Stanisław Borkowski (gajowy), Wacława Borkowska (ocalała; obecnie Deptuła), Edward Borkowski

skiego („Kruk”), rolnika, członka AK, ur. 1920 r., który ratował się ucieczką z osaczenia; trafiony w brzuch i rękę, nie zdołał bronić się, chociaż miał przy sobie pistolet. Jastrzębski używał lewego dowodu na nazwisko Franciszek Żach.

5 kwietnia zginął w gajówce Udrzyn Mieczysław Komora („Wiklina”), łącznik AK, ur. 3 VI 1923 r.; padł od serii karabinu maszynowego tyralierzy Wehrmachtu podczas słuchania radia <sup>110</sup>.

17 kwietnia został aresztowany w Udrzynie Hipolit Perzyna („Zając”), rolnik, dowódca drużyny AK, ur. 27 II 1908 r.; zginął bez wieści <sup>111</sup>. W tym samym dniu dokonano łapanki w rejonie Brańszczyka i Poręby; zatrzymano 166 osób, z których 73 przekazano gestapo jako podejrzanych o udział w ruchu oporu. Do przeprowadzenia tej akcji użyto 312 ludzi <sup>112</sup>.

Palmirach w połowie maja 1944 r. (Relacja W. Deptuły o rozbiću placówki AK w Nagoszewie z 1971 r.).

<sup>110</sup> Adam Stankiewicz, *Okupant w Rażnach*, w: *Gotuj broń...*, s. 54—55.

<sup>111</sup> Relacja T. Komora, Udrzyn 29 VI 1971 r.

<sup>112</sup> S. Biernacki, J. Stoch, *op. cit.*, s. 62.

22 maja hitlerowcy rozstrzelali 50 osób z powiatu ostrowskiego. Nazwisk nie podano, nie ujawniono także miejsca zbrodni; wiadomość rozplakatowano. Egzekucja była odwetem za akcje partyzantów w dniach 9 i 14 maja. Podczas pierwszej — zaatakowano niemiecki samochód wojskowy na szosie Ostrów Mazowiecka—Wyszków; zginął żołnierz Wehrmachtu. Podczas drugiej — posterunek w Wyszkowie; zginął 1 żołnierz niemiecki, 3 osoby odniosły rany (2 żołnierzy i konfident<sup>113</sup>).

25 maja gestapo aresztowało w Ostrowi Mazowieckiej na ul. Wileńskiej Stanisława Mierzejewskiego, szewca, ur. 22 XI 1907 r., członka ruchu oporu, oskarżonego o przynależność do PPR, kolportowanie prasy konspiracyjnej i posiadanie broni; maltretowany był w stodole przez specjalnie dobraną ekipę przy włączonym silniku samochodu; zmasakrowane zwłoki wywieziono na pola Gut Bujno. Aresztowano również jego żonę, Anastazję Mierzejewską, którą więziono w „Browarze” i „Czerwoniaku” do końca czerwca 1944 r.

3 czerwca żandarm zastrzelił przy pracach polowych Telesfora Wybraniaka, rolnika z Turobina Starego, ur. 8 XII 1914 r. tamże. Egzekucji dokonano w ramach akcji terrorystyczno-odwetowej za udzielanie pomocy uciekinierom radzieckim<sup>114</sup>.

7 czerwca w Złótkach koło Bogut w zagrodzie Aleksandra Zawistowskiego żandarmeria zamordowała 6 osób i spaliła dom mieszkalny gospodarza<sup>115</sup>. Powodem zbrodni było przechowywanie 3 partyzantów (nazwisk nie ustalono). W płonącym domu poniosło śmierć 2 anonimowych partyzantów, którzy nie chcieli wpaść w ręce hitlerowców, jeden partyzant zbiegł. Zbiegł również Romuald Zawistowski, rolnik, ur. 20 III 1921 r., który został w późniejszym okresie zastrzelony przez Niemców w Sutkach koło Czyżewa; data śmierci nie została ustalona.

16 czerwca aresztowany został w Ostrowi Mazowieckiej Stanisław Rosiak („Wierny”), technik kina „Oaza”, sierżant rezerwy WP, ur.

<sup>113</sup> Obwieszczenie Dowódcy Policji Bezpieczeństwa i SD na Dystrykt Warszawski. Warszawa, dnia 22 maja 1944 r. — APW. Zbiór plakatów.

<sup>114</sup> W Turobinie Starym u Adeli Narowskiej ukrywał się Włodzimierz Diegtiariew — „Chłopiec z Salskich Stepów” — autor wspomnień pt. „Zwyciężając śmierć”, Lublin 1970, który uciekł ze stalagu 324, utworzonego na poligonie pod wsią Grądy koło Ostrowi Mazowieckiej.

<sup>115</sup> Życie straciły następujące osoby z rodziny Zawistowskich: Aleksander, rolnik, ur. 23 IX 1877 r. w Złótkach, zabity na podwórzu; Aleksandra, chłopka, lat 58, zabita razem z mężem Aleksandrem; Marianna, chłopka, ur. 29 IV 1917 r., zabita w momencie wyskakiwania z płonącego domu; Antonina, ur. 15 I 1926 r., zabita jw.; Janina (z domu Lipska), chłopka, ur. 19 I 1921 r. w Drewnowie Lipskim, zabita na schodach płonącego domu; Stanisława Teresa Zawistowska, ur. 27 XI 1941 r. w Złótkach, zabita na rękach matki Janiny (por.: Informacja Urzędu Stanu Cywilnego w Bogutach Piankach z dnia 13 VII 1971 r.).

20 X 1903 r. w Kutnie, żołnierz 3 kompanii batalionu AL im. Czwartaków, więzień Pawiaka, zamordowany w Alei Szucha (data nie została ustalona).

21 czerwca zginął podczas akcji oczyszczania zaplecza frontu niemieckiego Józef Budny, rolnik z Rzaśnika, ur. 20 I 1919 r.

22 czerwca hitlerowcy rozstrzelali 10 osób z powiatu ostrowskiego. Wiadomość rozplakatowano, nazwisk i miejsca zbrodni nie ujawniono. Był to kolejny odwet za wzmożone akcje partyzantów na szosie Wyszaków—Ostrów Mazowiecka <sup>116</sup>.

23 czerwca w Turobinie Starym podczas akcji terrorystycznej za udzielanie pomocy uciekinierom radzieckim zginął pod kolbami karabinów i butami Wincenty Wesołowski, wysiedleńca, ur. w 1874 r.

#### VII. ZBRODNIĘ ODWROTOWYCH ODDZIAŁÓW WEHRMACHTU W LECIE 1944 R.

##### Nur, Małaszek, Pecynka

Latem 1944 r. — w okresie odwrotu wojsk hitlerowskich — przeszła przez ziemię ostrowską kolejna faza zbrodni Wehrmachtu.

4 sierpnia oddziały Wehrmachtu dokonały pacyfikacji wsi Nur. O godz. 10 rozpoczęto mordowanie ludzi i zabijanie zwierząt. Strzelano z broni ręcznej i maszynowej, do schronów — w których skryli się starcy i dzieci — wrzucano granaty. Jednocześnie podpalano budynki mieszkalne i zabudowania gospodarcze. Akcją objęto także pobliskie wsie: Strękowo i Żebry Laskowiec. Według dotychczasowych ustaleń podczas pacyfikacji zginęło około 120 osób, przy czym najcięższe straty osobowe i rzeczowe poniósł Nur. Ustalono nazwiska 50 ofiar <sup>117</sup>, które podajemy w Aneksie.

28 sierpnia kompanie III/13 pp AK uderzyły pod Jarząbką na oddziały 2 armii niemieckiej w celu przebicia się na tereny wyzwolone przez 48 armię radziecką; próba nie powiodła się, choć nieprzyjacielowi zadano poważne straty <sup>118</sup>. W akcjach odwetowych Wehrmacht dopuścił się wielu zbrodni na żołnierzach ruchu oporu i ludności cywilnej.

28 sierpnia w miejscowości Przedświt zastrzelony został podczas przewożenia prasy konspiracyjnej Stanisław Kusik („Murarz”), rolnik z Brudek Starych, kurier III/13 pp AK, ur. 18 III 1909 r.

<sup>116</sup> Obwieszczenie Dowódcy Policji Bezpieczeństwa i SD na Dystrykt Warszawski, Warszawa, dnia 24 czerwca 1944 r. — Zbiór plakatów APW.

<sup>117</sup> Informacja Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Nurze z 3 VI 1970 r.

<sup>118</sup> Relacja Zdzisława Blicharskiego z 13 VIII 1971 r.; Zbigniew Kempisty, Partyzanci Puszczy Białej, „Za wolność i lud”, nr 20 z 16—31 1965 r., s. 9.

30 sierpnia we wsi Małaszek koło Długosiodła rozstrzelano grupę osób, której liczebności dotychczas nie ustalono; zidentyfikowano jedynie 10 osób, mieszkańców Małaszka<sup>119</sup>. W pierwszych dniach września znaleziono na gościńcu prowadzącym ze wsi Plewki do Długosiodła zwłoki ponad 30 osób, których nie udało się zidentyfikować<sup>120</sup>.

31 sierpnia, po bitwie pod Pecynką — którą prowadzili partyzanci w niemieckim okrążeniu — Wehrmacht dokonał zbrodni na żołnierzach ruchu oporu wziętych do niewoli. M. in. na polanie, nie opodal leśniczówki, rozstrzelano 10 żołnierzy 9 kompanii III/13 pp AK. W grupie tej był m. in.:

Wacław Ślądewski („Zygmunt”), dowódca 9 kompanii, porucznik AK, ur. 19 VIII 1899 r. w Ugniewie, starszy sierżant WP, szef 7 kompanii III/33 pp (Łomża), długoletni szef kompanii szkolnych, w 1939 r. mianowany do stopnia chorążego; wojnę obronną odbył w składzie 18 DP, po walkach pod Andrzejewem i Łętownicą (11—13 IX 1939 r.) nie poddał się kapitulacji, lecz z grupą około 60 żołnierzy przeszedł do podziemia w rejonie Giełczyn—Czerwony Bór z zamysłem przebijania się na Węgry; po ucieczce z niewoli niemieckiej mieszkał w Ugniewie, a następnie w Żachach Pawłach; w 1940 r. przystąpił do organizowania ZWZ w rejonie Broku i Małkini; w lipcu 1944 r. zmobilizował oddział partyzancki przemianowany na 9 kompanię III/13 pp AK; 28 VIII 1944 r. na czele 9 kompanii stoczył bitwę z Niemcami koło wsi Przedświt, zmuszając nieprzyjaciela do wycofania się<sup>121</sup>; w nocy z 30 na 31 sierpnia na czele kilkunastu żołnierzy usiłował przedrzeć się przez pozycje wojsk niemieckich w kierunku Ostrowi Maz.; próba ta nie powiodła się. Ślądewski z całą grupą dostał się do niewoli<sup>122</sup>.

<sup>119</sup> Byli to: Bolesław Bloch, Aleksander Brejnak, Piotr Brejnak, Stanisław Karamuz, Marian Kołodziejczyk, Antoni Pych, Władysław Pych, Jan Tryniszewski, Józef Tryniszewski, Anna Żera.

<sup>120</sup> Relacja Stanisława Malinowskiego z Długosiodła (1971 r.); ASGr. podaje, że zbrodni w Małaszku dokonano 2 IX 1944 r.

<sup>121</sup> Relacja B. Rajewskiej (1970 r.). Por. też: Pismo Komisji Weryfikacyjnej dla b. żołnierzy 33 pp Łomża, dnia 11 VIII 1971 r.

W 9 kompanii III/13 pp AK służyła jako łączniczka i sanitariuszka Leokadia Ślądewska („Jadwiga”), żona „Zygmunta”, syn jego, Eugeniusz („Janek”), był w tej kompanii łącznikiem.

<sup>122</sup> Dotychczas ustalono, że razem z „Zygmuntem” byli rozstrzelani następujący żołnierze 9 kompanii III/13 pp AK: Tadeusz Brzostek, mieszkaniec Kuskowizny, ur. 1924 r.; Stefan Deptuła, („Chudy”), mieszkaniec Kaczkowa Starego, ur. 1927 r.; Piotr Gromczewski („Sójka”), zastępca dowódcy 9 kompanii, brak bliższych danych; Józef Kołakowski, mieszkaniec Turki, ur. 1903 r.; Antoni Kulesza, ur. 1921 r., brak bliższych danych; Mieczysław Małeński („Kat”), mieszkaniec Niegowca, ur. 1921 r.; Leon Rukat („Lis”), dowódca plutonu, sierżant Wojska Polskiego, ur. 22 I 1904 r. w Kalinowie; Antoni Stefańczyk („Tolek”),



Ryc. 38. Stanisław Mierzejewski



Ryc. 39. Antoni Wróblewski



Ryc. 40. Waclaw Sladewski (senior)



Ryc. 41. Eugeniusz Rytel

Pod Pecynką został wzięty do niewoli dr Eugeniusz Ryteł, dyrektor Szpitala Powiatowego w Ostrowi Mazowieckiej, lekarz obwodu AK — Ostrow Mazowiecka, ur. 26 XI 1896 r. w majątku Złotoria Stara pow. ostrowskiego; studia odbył na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego (1922—1928), wyjeżdżał leczyć górników do ośrodków polonijnych w północnej części Francji, a następnie był lekarzem powiatowym (do 1935 r.) i dyrektorem ostrowskiego szpitala, działacz strażacki i PCK; w lipcu 1944 r. opuścił szpital i przeniósł się do oddziału partyzanckiego w Puszczy Białej; podczas walk pod Jarząbką i Pecynką zorganizował w leśniczówce Pecynka punkt dla rannych partyzantów, w którym współpracowała z nim m. in. Barbara Rajewska („Odwetowna”); wzięty do niewoli 31 sierpnia w trakcie opatrywania ran Januszowi Mandatowi, żołnierzowi III/13 pp AK, rozstrzelany w pierwszych dniach września w majątku Jemieliste koło Wąsewa i pochowany w alei parkowej<sup>123</sup>.

Najszerze rozmiary przybrała egzekucja dokonana 2 IX 1944 r. w Lipniaku Majoracie, której ofiarą padło 448 osób schwytanych w łapance, w tym całe rodziny, matki z małymi dziećmi, starcy<sup>124</sup>. Byli to mieszkańcy m. in. następujących miejscowości: Bojan, Brańszczyka, Długosiodła, Lipniaka Majoratu, Małaszka, Nagoszewki, Pecyny Starej, Pecyny Nowej, Plewek, Wiśniewa, oraz uciekinierzy z Sokołowa Podlaskiego, ze Stoczka Węgrowskiego i Sterdyni. Zbrodnia ta była odwetem za akcje partyzantów pod Jarząbką w dniu 28 sierpnia. W zamysłach oficerów Wehrmachtu ofiarą odwetu miała paść ludność całej gminy Długosiodło,

mieszkaniec Kaczkowa Starego, ur. 1921 r.; Kazimierz Szwaczek, mieszkaniec Rudy, ur. 1926 r.; Waław Sladewski („Sep”), syn „Zygmunta”, kapral podchorąży AK, ur. 1926 r. w Łomży.

Podczas egzekucji odniósł ciężkie rany Waław Deptuła („Lumobir”), mieszkaniec Kaczkowa Starego, uznany przez Niemców za zabitego, który pod osłoną nocy podjął próbę czołgania się w bezpieczne miejsce. Dziś jest on jedynym świadkiem tej zbrodni Wehrmachtu dokonanej na partyzantach 13 pp AK (por.: Relacja B. Rajewskiej; Informacja ustna W. Deptuły z 1971 r.).

<sup>123</sup> Akta studenckie Eugeniusza Rytle — Archiwum Akademii Medycznej w Warszawie, sygn. L 14189. Kwerendę przeprowadził Piotr Loro dnia 4 IV 1971 r.; Relacja B. Rajewskiej z 25 VII 1970 r.; Wspomnienia dra Leona Surowskiego, Ostrow Mazowiecka, dnia 10 IV 1970 r.

Uchwałą Miejskiej Rady Narodowej w Ostrowi Mazowieckiej z dnia 29 V 1970 r. jednej z ulic w tym mieście na osiedlu „Wójtówka” nadano nazwę: „Dra Eugeniusza Rytle”. Propozycję w tej sprawie zgłosił autor artykułu w ramach konkursu na nazwę ulic, który został ogłoszony przez ostrowskie Prezydium MRN wiosną 1970 r.

<sup>124</sup> List St. Malinowskiego z 12 X 1971 r. z powołaniem się na informację Franciszka Turowskiego, b. sołtysa wsi Lipniak Majorat, który był obecny przy ekshumacji przeprowadzonej w pierwszych dniach po wyzwoleniu tych terenów spod okupacji hitlerowskiej. ASGr. Woj. warszawskie, t. III, podaje 370 osób pomordowanych w Lipniaku Majoracie.

która liczyła wówczas 25 wsi i 6811 mieszkańców. Realizację ludobójczego planu uniemożliwiła ofensywa oddziałów 48 armii radzieckiej, które w pierwszych dniach września 1944 r. wyzwoliły te tereny<sup>125</sup>.

Dotychczas ustalono nazwiska 106 osób zamordowanych w Lipniaku Majoracie; podajemy je w Aneksie. Brak danych biograficznych nie pozwala wyodrębnić z tej grupy dzieci i młodzieży do lat 18, która stanowiła większość rozstrzelanych.

3 września Wehrmacht rozstrzelał na polach Rząśnika Włociańskiego 3 żołnierzy 8 kompanii III/13 pp AK. Byli to: Tadeusz Jagiełło, Jan Jaworowski i Stanisław Kaczyński, ur. 14 II 1904 r. w Górach koło Goworowa.

Terror hitlerowski nie zdołał załamać mieszkańców ziemi ostrowskiej, choć wyrządził jej wielkie straty biologiczne. Okupant nie czuł się bezpiecznie na tym „prześle” „mostu” na Wschód. Wola walki była tu żywa przez wszystkie dni okupacji. Zagadnienie to powinno być tematem odrębnego artykułu.

## A N E K S Y

### 1. Lista osób zamordowanych w sierpniu 1943 r. w Ugniewie<sup>126</sup>

Z Paproci Dużej:

Stefan Biegaj, Irena Biegaj — żona, Stanisława Biegaj — dziecko, Halina Biegaj — dziecko, Zofia Biegaj — dziecko;

Kazimierz Michalski — lat 26, Anna Michalska — lat 24, Irena Michalska — lat 8, Roman Michalski — lat 5;

Marianna Mlonek — lat 32, Stanisław Mlonek — lat 12;

Franciszek Mucha — lat 35, Marianna Mucha — lat 30, Roman Mucha — lat 10, Halina Mucha — lat 14, Czesław Mucha — lat 6;

Szczepan Rejent — lat 24, Marianna Rejent — lat 26, Roman Rejent — lat 10;

<sup>125</sup> W. Wołoszyn, Na warszawskim kierunku operacyjnym. Działania 1 Frontu Białoruskiego i 1 Armii Wojska Polskiego 18 VII—23 IX 1944 r., Warszawa 1964, s. 95.

St. Malinowski przekazał autorowi artykułu informację, że wojska radzieckie wzięły do niewoli oficera Wehrmachtu, który kierował egzekucją w Lipniaku Majoracie; znaleziono przy nim listę wsi skazanych na zagładę.

<sup>126</sup> ASGr. Woj. warszawskie, t. III, s. 485; Wyniki badań terenowych przeprowadzonych przez autora.



- Wacław Wajszczyk — lat 32 oraz jego żona i 2 dzieci (brak imion);  
 Stefan Wajszczyk — lat 39, Emilia Wajszczyk — lat 36, Stanisław Wajszczyk — lat 14, Marianna Wajszczyk — lat 5;  
 Maria Wiśniewska — lat 35, Edward Wiśniewski — lat 18, Marianna Wiśniewska — lat 16, dziecko Marii Wiśniewskiej (brak danych);  
 Wacław Wysocki — lat 35, Marianna Wysocka — lat 28, matka i dziecko Wacława Wysockiego (brak danych);  
 Władysław Tyszka — lat 52.  
 Z Dąbrowy:  
 Aleksander Nowakowski — lat 50, Helena Nowakowska — lat 50, Krystyna Nowakowska — lat 15, dziecko tego nazwiska lat 12 (brak imienia).

2. Częściowa lista osób zamordowanych 4 VIII 1944 r. podczas pacyfikacji Nura, Strękowa i Zeber Laskowca<sup>127</sup>

Z Nura:

Domanowski Polikarp — lat 35, Godlewska Wanda — lat 22, Godlewska Julia — lat 18, Grosman Leokadia — lat 52, Hacko Srul — lat 25, Janczewski Antoni — lat 30, Kamiński Antoni — lat 65, Kamiński Wiktor — lat 60, Kamińska Anna — lat 50, Kamiński Józef — lat 18, Kamińska Magdalena — lat 12, Kazimierska Wiktoria — lat 45, Kowalska Anna — lat 70, Kur Adela — lat 50, Ławnicka Elżbieta — lat 50, Ławnicka Julia — lat 18, Murawska Anna — lat 60, Murawski (brak imienia) — lat 24, Mościcki Gustaw — lat 16, Piliszek Stanisław — lat 33, Rafalik (4 osoby, cała rodzina, brak imion i wieku), Stelmach Antoni — lat 60, Stelmach Magdalena — lat 25, Stelmach Marianna — lat 55, Terlikowski Walenty — lat 60, Topaczewski Aleksander — lat 60, Topaczewska Marianna — lat 55, Topaczewska Janina — lat 18, Trynizewska Karolina — lat 75, Zalewski Kazimierz — lat 55.

Ze Strękowa:

Falkowski Paweł — lat 60, Falkowska Bronisława — lat 55, Falkowski Jan — lat 9.

Z Zeber Laskowca:

Biernacka Jadwiga — lat 60, Fiedorczuk Kazimierz — lat 41, Laskowski Władysław — lat 55, Murawska Feliksa — lat 48, Murawska Bronisława — lat 45, Popławska, brak imienia i wieku, Popławska Celina — lat 20, Sierota Anna — lat 50, Suligowska Stanisława — lat 22, Terlikowska Stefania — lat 14, Tymieńska Barbara — lat 40, Uścińska Wincenta — lat 45, Uścińska Iwona — lat 16, Uściłowska Józefa — lat 47.

<sup>127</sup> Informacja Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Nurze z dnia 3 VI 1970 r.; Materiały Powiatowego Zespołu do Spraw Badań Eksterminacji Wsi w latach 1939—1944. Gromada Nur. Wieś Nur i Żebry Laskowiec. Arkusz sporządzony w 1971 r. Odpis; Józef Fajkowski, Wieś w ogniu. Eksterminacja wsi polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej, Warszawa 1972, s. 335—337. Autor mylnie podaje, powołując się na materiały terenowe, że pacyfikacja Nura, Strękowa i Zeber Laskowca została dokonana 5 VIII 1944 r.

### 3. Częściowa lista osób zamordowanych 2 IX 1944 r. w Lipniaku Majoracie<sup>128</sup>

#### Z Brańszczyka:

Sępkowska Marianna, Sępkowska Barbara (córka).

#### Z Bojan:

Bębenek Marianna, Bębenek Alicja (córka), Bębenek Stanisław (syn); Kalator Leokadia, Kalator Tadeusz (syn), Kalator Stanisław (syn); Kot Marianna, Kot Elżbieta (córka), Kot Marianna (juniorka), Kot Rozalia; Kowalczyk Kazimierz; Magierska Waleria, Magierska Jadwiga (córka), Magierski Leszek (syn); Najmoła Marianna; Salwin Helena, Salwin Stanisław (syn); Skrajna Agata, Skrajny Walenty; Szczechura Bronisława, Szczechura Janina (córka), Szczechura Stanisława, Szczechura Kazimierz, Szczechura Barbara, Szczechura Andrzej; Todzio Antonina, Todzio Franciszek, Todzio Jan, Todzio Jan (drugi), Todzio Marianna; Sowa Helena, Sowa Natalia (córka), Sowa Eugenia (córka).

#### Z Lipniaka Majoratu:

Abramczyk Zofia i jej 2 dzieci o nie znanych imionach; Ambroziak Anna, Ambroziak Józef; Kamińska (matka) i jej dziecko — imiona nie znane; Kowalczyk Rozalia, Kowalczyk Jan, Kowalczyk — dziecko o nie znanym imieniu; Kulesza Jan, Kulesza Stanisław; Maryniak Bolesław, Maryniak Marianna, Maryniak Genowefa; Mierzejewski Antoni, Mierzejewska Zofia, Mierzejewska Krystyna (córka), Mierzejewski Jan (syn); Narewska Józefa; Nowak Józef, Nowak Genowefa, 2 córki i 2 synów tego nazwiska o nie znanych imionach, teściowa Nowaka o nie znanym nazwisku i imieniu; Pych Marianna, Pych Stanisław, Pych Genowefa, Pych — dziecko o nie znanym imieniu; Sieńczyłło (brak imienia) — żona Edwarda Sieńczyłło, gajowego, Sieńczyłło Alina (córka); Szkopek Stanisław, Szkopek (brak imienia) — żona Stanisława, Szkopek Apolonia (córka), Szkopek Rozalia (córka); Szulkowska (brak imienia) i jej 2 dzieci o nieznanach imionach; Szydlik Piotr, Szydlik Zofia, 2 dzieci tego nazwiska o nie znanych imionach; Zdunek Józef, Zdunek (brak imienia) — żona Józefa, Zdunek Apolonia (córka), Zdunek Jadwiga (córka), Zdunek Tadeusz (syn); Żabik Józef, Żabik Marianna, Żabik Genowefa (córka).

#### Z Nagoszewki:

Kowalczyk (brak imienia), jego żona i córka, brak imion.

#### Z Pecyny Nowej:

Długołęcki Kazimierz; Elert Anna, Elert Eugeniusz (syn), Elert Henryk (syn); Turowska Józefa, Turowska Jadwiga, Turowski Wiesław.

#### Z Wiśniewa:

Cichowska Jadwiga — lat 40, Cichowska Marianna — lat 12, Gąsiewska Marianna — lat 70; Pycz Zofia, Ryś Genowefa — lat 28, Ryś Janina — lat 7, Ryś Janusz — lat 4; Sitek Aleksander — lat 40, Sitek Władysław — lat 30.

<sup>128</sup> Lista udostępniona autorowi przez St. Malinowskiego z Długosiodła; Wyniki własnych badań terenowych. Lipniak Majorat, Małaszek i Pecynka leżą obecnie w granicach administracyjnych powiatu wyszkowskiego.

## SUMMARY

With his own field examinations as basis the author draws a picture of the biological losses suffered by the Ostrów Mazowiecka County in the time of the German occupation lasting from 1939 to 1944. From the material he collected, one can easily imagine the terror rule the invaders were spreading, establish a chronology of acts of violence and repression, and reveal to the readers the names of those who were persecuted hardest.

During the years of occupation the Germans incorporated the Ostrów Mazowiecka County into two new administrative units: the Warsaw District ruled by Ludwig Fischer and the Białystok region under Erich Koch. The County became an area afflicted by terror acts and genocidal tendencies on the part of the Germans, either for preventing or for liquidating and revenging acts of self-defence of the population; these criminal operations were carried on jointly by the German police, by Wehrmacht forces and by the German civil authorities. The author distinguishes four periods of terror, corresponding to stages in the German struggle against partisan activities in the „General Gouvernement”:

Period I from September 1939 to the spring of 1942,

Period II from February 1942 to the spring of 1943,

Period III from the summer of 1943 to the spring of 1944,

Period IV all of 1944.

Characteristic of Period I was what was called a preventive terrorism initiated on the part of the German armed forces which on Sep. 8, 1939 occupied Ostrów Mazowiecka. Their first step was the so-called „pacification” of most of Bagatele village (Sep. 8), of Orle (Sep.9) and of Rogowo Stare (Sep. 10). On Sep. 11, 1939 a mass execution of Jews was carried out at Ostrów Mazowiecka. In June 1941 a systematic extermination of Soviet war prisoners was started in camp Stalag 324 at Ostrów Mazowiecka; this took place near Grądy village, accompanied by series of executions of civilian Poles for having befriended the Soviet prisoners. Next, between May 26 and 28, 1942, a mass seizure set in of members of POZ (Polish Resistance Organization) and of ZWZ (Union for Armed Resistance).

Period II brought many mass executions and arrests in a German attempt to suppress the Polish Underground Movement and counteract its acts of retaliation. On May 26, 1943, some 140 persons had to face firing squads near Guty Bujno; on June 13 two villages, Fidury and Koziki, were pacified: the buildings burned and the peasant population murdered.

Period III, mainly the night of July 19/20, 1943 brought, among other terror acts, mass arrests at Ostrów Mazowiecka of members of the underground forces; the victims, more than 300, were transferred to the Pawiak prison at Warszawa and from here to the large concentration camp of Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau). Next, a large group of the Polish Home Army was caught in the night of October 19/20, 1943; many of them perished at the Pawiak prison. Dec. 25, 1943 the game-keepers' cottage at Mękaliny was „pacified” and 9 persons were put to death, in revenge for the alleged assistance rendered to partisans by game keepers in the White Forest.

During Period IV a great number of crimes were committed by the retreating Wehrmacht units in their system of „eradicating the partisan movement”. On Aug. 4, 1944 when the villages Nur, Strękowo and Żebry Laskowiec were pacified, more than 120 persons were murdered (cf Annex). Many were also the crimes inflicted upon soldiers of the Polish Home Army who fought on August 28

to 31 near Jarząbka and Pecynka with German armed forces. In reprisal, Wehrmacht troops executed, on Sep. 2, 1944, 448 of the local population at Lipniak Majorat.

Places of torture were two buildings in Ostrów Mazowiecka: „Browar” (the brewery), the local seat of a Gestapo unit, and „Czerwoniak”, the police prison. From these places the prisoners were taken either to the Pawiak prison or to one of the places of execution in what was called the „Ostrów death ring”: at Biel — 650 persons murdered, at Guty Bujno — an undetermined number of victims, at Gašiorowo — some 400, at Zgleczewo Szlacheckie — 500 executed. A considerable number of captives were also killed during „questioning” by police or Gestapo.

However, all these terror acts failed to intimidate the population of the Ostrów Mazowiecka region, although they caused terrific biological losses. Throughout the long period of enemy occupation the heroic determination of the Poles persisted.